

MERZİFON'DA AMERİKALI MİSYONERLER VE ERMENİLER

Dilşen İnce Erdoğan*

Amerika, yeni kurulan bir devlet olması nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî ve ekonomik yönden paylaşılması savaşına Avrupa Devletlerinden sonra katılmıştı. Bu yeni katılımı birlikte İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki rekabeti daha da artmıştır¹. Diğer ülkeler gibi açık emperyalist bir politika izlemeyen Amerika, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması ve yarı sömürge hale getirilmesinde farklı bir yöntem izledi. Amerika'nın emperyalist bir politika izlememesinde, Avrupa devletlerine göre imparatorluğa uzak olması, bağımsızlığını geç sağlayan genç bir devlet olması ve en önemlisi de 19.yüzyılda izlediği dış politika ilkesi belirleyici olmuştur².

Bu yüzyılda benimsediği Monreo Doktrini gereğince Amerika, bağımsızlığını devam ettirmek, yeni gelinilen bakir toprakların kaynaklarından sonuna kadar yararlanmak ve Avrupa'nın emperyalist emellerinden korunmak için kendi içine kapanma politikası izledi. Bu şekilde Avrupa işlerine karışmayan, Avrupa'dan uzaklaşan Amerika, Avrupa'yı da kendi kıtasının işlerine karıştırmıyordu. Buna karşılık güçlü bir devlet olmaya çalışan Amerika'nın, yüzyıla damgasına vuran sömürgecilik yarışından uzak kalması da mümkün değildi. Sonuçta Amerika, Avrupa Devletlerinden daha geç girdiği Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki sömürgecilik yarışında daha hızlı ve etkili bir yöntem bulmalıydı³.

* Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

¹ Çağrı Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yay., Ankara, 2000, s.135-140.

² Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", *Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Sayı:1 (Mayıs 1988), s.3.

³Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1991, s.73.

DİLŞEN İNCE ERDOĞAN

Osmanlı topraklarına hem kendi dış politikası olan Monreo Doktrini'ni çiğnemedi, hem de sömürgecilik yarışından vazgeçmeden girmeliydi.

Osmanlı-Amerikan ilişkileri, resmî olarak 1830 yılında imzalanan ticaret anlaşmasına dayanmasına rağmen⁴; bu ilişkilerin çok daha önceleri başladığı bilinmektedir. Tüccarları ile Osmanlı topraklarına adım atan Amerika'nın karşısına çıkan en güçlü rakip, İngiltere olmuştur. Bunun için Amerika'nın, ilk olarak İngiltere ile yapacağı ekonomik ve siyasî alandaki rekabette başarılı olması gerekmektedir. İngiltere karşısında başarılı olabilmesi için de, genç devlet güçlü bir ekonomiye sahip olmalıydı. Bunun yolu ise, ticarî ilişkilerini geliştirmesinden geçmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları, Amerika için bulunmaz bir fırsattı. Siyasî ve ekonomik çıkarlarının sürekli ve etkili bir şekilde imparatorluğun topraklarında devam etmesi için Amerika, Osmanlı İmparatorluğu'nu çok etkin bir silah kullanarak fethetmeliydi. Bu silah da, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yürüteceği misyoner faaliyetleriydi. Nitekim, tacirleri ve denizcileri ile Osmanlı topraklarına ayak basan Amerika, bu topraklarda misyonerleri ile kalıcılığı sağladı⁵.

XIX. yüzyıl misyoner faaliyetlerinin altın çağı olarak değerlendirilmektedir. Hıristiyan inancının tüm dünyada yayılması ve İncil'in vaaz edilmesi görevini üstlenen misyonerler, İsa'nın "*Gökte ve yeryüzünde bütün hakimiyet bana verildi, gidin ve yeryüzünde her yaratığa İncil'i vaaz edin*" sözlerinden ilham alarak yola çıktılar. Kapitalizmin emperyalizme dönüştüğü bir dönemde manevî amaçlarla yola çıkan misyonerlerin, aslında ülkelerinin maddî amaçlarını gerçekleştirmekte olmaları yadırganacak bir durum değildi⁶. Misyonerler, ellerinde İncil'le geldikleri ülkelerdeki insanlara insancıl yüzlerini gösterdiler. Herkesin gördüğü ya da görmek istediği buydu. Halbuki onların asıl görevleri, kendi devletlerinin siyasî, ekonomik ve kültürel etkisini genişletmek, jeopolitik ve stratejik öneme sahip olan ülkeler üzerinde devletlerini etkin kılmaktı⁷.

Amerika'nın Orta Doğu'nun sömürgeleştirmesinde kullandığı misyonerleri, 1810 yılında Congregational, Reformed, Presbyterian kiliselerinin ve zengin Amerikan tüccarlarının katkılarıyla kurulan American Board of Commissioners for Foreign Mission'a (ABCFM) bağlı olarak çalışıyorlardı. Bu teşkilat, 1810 yılında Protestan Amerikan ahlâkını, kültürünü, yaşam tarzını yaymak amacıyla Boston'da kuruldu. ABCFM yönetim kurulu, amaçlarının hem dinsel; hem de sosyal duyguları içerdiğini belirtti⁸. Protestanlığı tanıtp yaymakla görevli olan misyonerlerin emperyalist amaçlar doğrultusunda kullandıkları saklanamayacak bir gerçektir.

⁴ Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*, TTK Yay., Ankara, 1991, s.7-16.

⁵ Şenol Kantarcı, *ABD'de Ermeni Toplumu ve Türkiye'ye Yönelik Lobi Faaliyetleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum, 2003, s.10-18.

⁶ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İmge Yay., Ankara, 1994, s.155-158.

⁷ Şinasi Gündüz, Mahmut Aydın, *Misyonerlik*, Kanüs Yay., İstanbul, 2002, s.15, 58-59. Ayrıca bkz. Süleyman Kocabaş, *Türkiye'de Gizli Tarih Misyonerlik ve Misyonerler*, Vatan Yay., İstanbul, 2002, s.7-10.

⁸ William Strong, *The Story of the American Board*, The Pilgram Press, Boston, 1910, s.5-7.

MERZİFON'DA AMERİKALI MİSYONERLER

ABC FM, 1818 yılında Osmanlı topraklarını faaliyet alanı olarak seçti. 15 Ocak 1820'de Levi Persons ve Pleny Fisk'i gerekli çalışmaları yapmak amacıyla İzmir'e gönderdi. Amerika'nın siyasî ve ekonomik yayılcılığının öncülüğünü yapan misyonerler, imparatorlukta yaşayan azınlıkları kullanarak amaçlarına ulaşmayı hedeflediler. Çok uluslu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'da değişen ekonomik ve siyasî sisteme ayak uyduramayınca çözülmeye başladı. Bu çözülmeyi hızlandıran misyonerler, ilk olarak ellerinde İncilleriyle Müslümanlar ve Yahudiler arasında Protestanlığı yayma faaliyetlerine başladılar. Fakat her iki topluluk üzerinde yaptıkları çalışmalar sonucunda başarı sağlayamadılar. 1829 yılında ABC FM'nin Malta'da yaptığı toplantıda, Ermeniler arasında faaliyette bulunulmasına karar verildi. Eli Smith ve Otis Dwight, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Ermeniler ve Kürtler üzerinde araştırma yapmak için görevlendirildiler. Her iki misyonerin Boston'a gönderdikleri raporlar sonucunda, Ermenilerin ilerlemeye açık bir millet olduğu ve eğitime büyük önem verdikleri ortaya çıktı⁹. Ermeniler arasında sosyoekonomik ve sınıfsal sorunların yaşanması da, misyonerlerin faaliyetlerini kolaylaştırdı. Ermeniler, Osmanlı topraklarında Amerika'nın ekonomik ve siyasî yayılcılığının alt yapısını oluşturacaktı. Hedef kitlelerini belirleyen misyonerler, amaçlarına ulaşmak için Osmanlı topraklarının her yerinde Ermenilere çok daha kolay yaklaşabilmelerini sağlayacak hastahaneler, okullar, yetimhaneler açmaya başladılar¹⁰.

Ermeni halka ilk önce dinî açıdan yaklaşarak, aralarında manevî bir bağ oluşturdular. Daha sonra, özellikle eğitim alanında yaptıkları çalışmalarla Ermenileri kendilerine kuvvetlice bağladılar. ABC FM'nin dış ilişkiler sekreteri olan Judson Smith: "*Ermeni milletinin yüreğini kendimize çelik bir çengelle bağladık*" diyordu¹¹. Misyonerler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki okullaşma faaliyetlerine, Ermeni cemaat okullarına yardım ederek başladılar ve bu okulları etkileri altına aldılar. Kendilerine alışan ve Hıristiyan kültürüyle tanışan Ermenilerin daha sonra kendi açtıkları Amerikan okullarına devam etmelerini sağladılar. Amerikalı misyonerler tarafından açılan bu okullar, hedefe ulaşılmasında en etkili araç haline geldi. Böylelikle, Amerikan hayranı bir toplum yaratılmış oldu.

Amerikan misyoner okulları, Ermeni nüfusun yoğun olarak bulunduğu, imparatorluğun yer altı ve yerüstü kaynaklarının zengin olduğu, özellikle de jeopolitik ve stratejik öneme sahip olan bölgelerde kuruldu. Bu okullarda Ermeni gençlere millî dilleri, edebiyatları ve tarihleri öğretildi. Bu alanlarda yapılan çalışmalar, Ermeniler arasında milliyetçi duyguların gelişmesine sebep oldu. Kendi millî devletlerini kuramamalarının nedeninin Osmanlı yönetimi olduğunu düşünen Ermeniler ile Türklerin ilişkileri her geçen gün kötüleşti. Amerikan okullarında

⁹ Fred Field Goodsell, *They Lived Their Faith*, American Board of Commissioners for Foreign Missions, Boston, 1961, s.411-412.

¹⁰Seçil Akgün, "*19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyo-Kültürel Etkilerin Amerika Boyutu*", *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Sempozyumu*, Ankara, 1993, s.44-47. Bazı kaynaklarda ABC FM'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu faaliyet alanı seçme tarihi olarak, 1819 tarihi verilmektedir.

¹¹Ali Tuzcu, "*Merzifon'da Ermeni Ayaklanmaları*", *Bellekten*, C:LVII, Aralık 1993, Sayı 220'den ayrı basım, TTK Yay., Ankara, 1994, s.802-803.

DİLŞEN İNCE ERDOĞAN

aldıkları eğitim, Ermeni gençleri Amerika'ya hayran bırakırken; Türklere de düşman yaptı. Amerikalı misyonerlerin hem maddî, hem de manevî desteğini sağlayan Ermeni gençleri, Amerikan okullarını Osmanlıya karşı kullanabilecekleri bir kale haline getirdiler. Anadolu'daki en güçlü kalelerinden biri de Merzifon'da kurulmuş olan Anadolu Koleji idi¹².

Amerikalı misyonerler tarafından kurulan Anadolu Koleji, Merzifon'daki tek misyoner okulu değildi. Ayrıca, Merzifon'da bir kız okulu, bir ilahiyat okulu ve de 1910 yılında kurulan sağır okulu mevcuttu. Merzifon İlahiyat Okulu'nun mazisi, Amerikan misyoner faaliyetlerinin Anadolu'daki öncüsü olan Cyrus Hamlin'e ve O'nun İstanbul'da kurduğu Bebek İlahiyat Okulu'na dayanmaktadır¹³.

1838 yılında İstanbul'a gelen Hamlin'in amacı, Doğu kiliselerini reform etmektir. Bunun için de, eğitilmiş rahipler yetiştirmek gerekiyordu. İstanbul'a geldiğinde ilk olarak, 1834 yılında Pera'da açılan fakat Patrikhane'nin baskısı sonucu kapatılan liseyi, 4 Kasım 1840 yılında Avadis ve Toros adlı iki öğrenciyle, Bebek'te İngiliz Mr.Perkins'in evinde öğretime açtı¹⁴. Hamlin'in 1840 yılında Bebek'te açtığı okul, yine aynı nedenden dolayı 1841'de tekrar kapatıldı¹⁵. 1842 yılında, 22 öğrenci ile Bebek Okulu yeniden açıldı ve 1843 yılında Çelebi Yorgaki'nin evine taşındı. Hamlin, 1845-1846 yıllarında okulda ilahiyat bölümünün oluşturdu. Bu okul, 1856 yılında tam anlamıyla ilahiyat okulu niteliği kazandı¹⁶.

Cyrus Hamlin, Bebek Okulu'nda kendi savunduğu eğitim politikasını uygulamaya koydu. Hamlin bu okulda, ABCFM'nin eğitim politikasına tamamen ters bir yöntem izledi. 1857 yılında Cyrus Hamlin, imparatorlukta yaşayan sınıf, din, mezhep farkı olmaksızın tüm halkın değişen yaşam koşulları altında eğitime olan ihtiyacını görerek ABCFM'nin eğitim stratejisini değiştirmesi gerektiğini, *"Birinci ve en önemli talep, New England Kolejleri niteliğinde genel eğitim veren kurumlara olan ihtiyaçtır. Yüksek ve varlıklı sınıfların gerçek isteği bunu düşündürmektedir. Kimi çocuklarını deniz aşırı ülkelere yollamak istemez, kimi de istese de yollayama"*¹⁷ sözleriyle dile getirdi.

Hamlin, misyonerlerin açmış oldukları okullarda halka yerel dilleri ile eğitim verilmesinin sakıncalı olduğunu düşünüyordu. Misyonerler, Hıristiyan dinini ve Hıristiyan kültürünü dünya dili ve dini yapmak amacıyla iseler, İngilizce'yi kullanmaları gerekirdi. Bunu her fırsatta belirten Hamlin, Hıristiyan felsefesinin ve düşüncesinin ancak İngilizce ile anlatılabileceğini savundu. İngilizce öğrenme isteği, gençler arasında da çok revaçtaydı. Çünkü İngilizce, ticaret diliydi ve

¹²Bilal Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu* (12 Ekim 1984), Atatürk Üniv. Yay.,Ankara,1995, s.90-95.

¹³Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Arba Yay.,İstanbul, 1991, s.173.

¹⁴Joseph L. Grabbills, *Protestant Diplomacy and The Near East*, University of Minnesota Press, 197, s.20.

¹⁵Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s.81-85.

¹⁶Cyrus Hamlin, *My Life and My Times*, The Pilgrim Press, Boston, 1893, s.207-209.

¹⁷Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s.78.

MERZİFON'DA AMERİKALI MİSYONERLER

öğrencilere kolay meslek sahibi olmalarında yardım ediyordu¹⁸. Ayrıca misyonerlerin anadili olan İngilizce'yi okullarda öğretmelerinin daha kolay olması, bu dilin tercih edilmesini gerekli kılıyordu.

Hamlin'in savunduğu ve okullarda uygulamak istediği diğer bir yöntem ise, "*kendine yardım*" (self help) ilkesiydi. Kendine yardım ilkesi, öğrencilerin üretici faaliyetlerde bulunmalarına, farklı alanlarda beceri kazanarak günlük hayata hazırlanmalarına, okul masraflarının bir bölümünü karşılamalarına, hayata hazırlanıp ürettiklerine karşılık aldıkları ücretle yeteneklerini keşfetmelerine katkıda bulunuyordu¹⁹. Hamlin, Bebek Okulu'nda kendi ilkeleri doğrultusunda eğitim verdi.

Amerikan misyoner eğitiminin dinsel kanadını oluşturan ilahiyat okulları (Theological Seminary) ise, Hamlin'in savunduğu fikirlerden çok; misyonerlerin faal oldukları ülkelerde din adamı yetiştirmek amacıyla kurulmuşlardı. Zaten 1837 yılında ABCFM, ilahiyat okullarının açılış nedenini şu şekilde açıklıyordu: "...iklimi tanıdık bir iklim, dili kendi anadilleri, adet alışkanlık ve davranışları bildikleri adet, alışkanlık ve davranışlar, vaiz ve papaz ihtiyacının 3/4'ünü neden bu insanlardan karşılamayalım...". Sonuç olarak, ilahiyat okullarındaki gençlere üç ya da dört yıllık dinî eğitim veriliyor, ihtiyaçlarını kendilerinin sağlamalarına yardımcı olunuyordu²⁰.

Başlangıçta belli bir eğitim almadan gelen öğrencilere teoloji eğitimi vermenin zorluğunu yaşayan okulların, 1870'ten sonra yatılı okullardan, 1880'den itibaren kolejlerden öğrenci kabul etmesiyle yetişmiş öğrenci sıkıntısı sona erdi. Bu dönemde, ilahiyat derslerine daha fazla ağırlık verilmiş ve ders programlarında değişiklikler yapılmıştır. 1840 yılında Bebek'te Cyrus Hamlin tarafından açılan ve 1856'da tam bir ilahiyat okulu olan Bebek İlahiyat Okulu, 1892'de George W. Dunmore tarafından kurulan Harput İlahiyat Okulu, 1854'de temelleri Antep'te atılan ve çalışmalarına 1864'te Maraş'ta devam eden Maraş İlahiyat Okulu, 1865 yılında John F. Smith'in faaliyete geçirdiği Merzifon İlahiyat Okulu Anadolu'da Amerikalı misyonerler tarafından kurulan okulların en önemlilerindendi²¹.

1856 yılında Hamlin'in kurduğu Bebek İlahiyat Okulu, diğer ilahiyat okullarından çok farklıydı. Okulda izlenen eğitim ve öğretim yönteminin hayat koşullarına uygun gençler yetiştirmesi, okula olan ilgiyi artırmıştı. Okuldan mezun olanlar din adamı olmak yerine, iş hayatına atıldılar. Bu durum ABCFM Dış İlişkiler Sekreteri Anderson ile Hamlin'in arasının daha da açılmasına ve okulun Merzifon'a taşınmasına neden oldu. Bebek İlahiyat Okulu'nun Merzifon'a taşınma kararının alınmasının diğer nedeni de, bu okullarda yetişecek olan papaz ve vaizlerin mezun olduktan sonra çalışacak oldukları cemaate yakın olmaları gerektiği inancıydı. Misyonerlerin ulaşamadıkları yerlere yerli din adamları

¹⁸ Cyrus Hamlin, a.g.e., s.250-255.

¹⁹ A.g.e., s.253-255.

²⁰ Uygur Kocabaşgözü, a.g.e., s.172.

²¹ Erdal Açıkşes, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlerlik Faaliyetleri*, TTK Yay., 2001, s.83-88.

DİLŞEN İNCE ERDOĞAN

yetiştirerek gönderme amacıyla olan okul, geleceğin cemaat liderlerini daha iyi seçebilecekti. Şurası unutulmamalıdır ki, Hıristiyan kültürü ve toplumu kalıcı; halbuki misyonlar geçiciydi²².

Bebek İlahiyat Okulu'nun Anadolu'nun iç bölgelerine taşınmasını 1864 yılında onaylayan Batı Türkiye Misyonu Merzifon'u yerleşim yeri olarak seçti. Burada neden Merzifon'un ilk yerleşim yeri olarak seçildiği sorusu akla gelebilir? Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Amerikalı misyonerler Anadolu'da misyon merkezlerini jeopolitik ve stratejik öneme sahip olan bölgelerden seçiyorlardı. Ayrıca, misyonun faaliyet alanında üzerinde çalışmaya geçecek sayıda Ermeni bulunması gerekiyordu. George White, Merzifon'u Zeytin Dağı'nın üzerindeki Kudüs'e benzeterek; "Anadolu avucu size bakan iyi niyetli dost bir sağ ele benziyor, Asya Kitası'nın derinliklerinden Avrupa'ya ve Batı dünyasına uzanan bir el. Kuzeyde Karadeniz, batıda Ege denizi, güneyde Akdeniz ve Constantinople işaret parmağının ucunda, İzmir orta parmağın ucunda, Samsun başparmağının sırtında; Samsun'dan ve sahilden 80 mil uzaklıktaki Merzifon ise başparmak çıkıntısının altındadır" der ve Merzifon'un önemli limanlara yakınlığından ve ticaret yolları üzerinde bulunduğu bahseder²³. Doğu misyonuna yakın Merzifon'un iklimi mükemmeldir. Sıcaklığı yükseklik belirler. Duru bir gök ve tertemiz bir hava vardır. Merzifon, sağlık ve yaşam şartları açısından da muhteşem bir kenttir. Merzifon'da ilkel evler vardır ve bunlar güneşte kurutulmuş kerpiçten yapılmıştır. Sokaklar, taş kaplıdır ve kasabanın merkezine doğru eğimlidir. Buğday, un, pamuklu kumaş gibi günlük ihtiyaçların karşılandığı dükkanlar ile ufak, fakat hareketli bir çarşısı da bulunmaktadır.

Bölgeye Türklere önce Hıristiyanların yerleştiğine inanan George White, "...bütün bölge Bizans İmparatorluğu'nun zamanında başkenti Amasya olan Ermeni temasının içinde yer alıyor. İlk Amerikalılar da şehrin ismini Hıristiyan telaffuzundan adapte etmişler..." diyerek St. Barbara adıyla anılan kilisenin ve Ermenilerin büyük bir akropolise benzeyen okul ve kiliselerinin Merzifon'un bir Hıristiyan kasabası olduğunu kanıtladığını söyler. Mazlum, zavallı Ermenilerin böylesine stratejik açıdan önemli bölgeyi koruyamadıklarına da üzülür²⁴.

Misyonerlerin Merzifon'u yerleşim alanı olarak seçmelerindeki diğer bir neden de, Ermeni nüfusunun fazlalığıdır. Halbuki, 1891'de Osmanlıların yönetsel yapısını inceleyen Vital Cuinet'e göre; Merzifon'da 24.000 İslam (16.000 Sünni, 8.000 Alevi), 5.800 Ermeni ve 1.200 Rum vardır²⁵. Kamus'ul- A'lam'da ise,

²²Erol Güngör, *Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri*, Ötüken Yay., İstanbul, 1999, s.37-38.

²³George White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, Çev: Cem Tanık Yüksel, Enderun Yay., İstanbul, 1995, s.127.

²⁴George White, *a.g.e.*, s. 129-131.

²⁵*Yurt Ansiklopedisi*, "Amasya" mad., C:1, Anadolu Yay., İstanbul, 1981, s.430-432. Sivas Vilayetine bağlı olan Amasya Sancağı, merkez ilçe dışında 7 ilçeye sahiptir. Bunlar; Merzifon, Vezirköprü, Osmaniçik, Gümüşhacıköy, Ladik, Havza, Mecitözü'dür. Merzifon ilçesine de bağlı olan 4 bucak ve 165 köy vardır. Merzifon'un demografik yapısı hakkında çeşitli rakamlar verilmektedir. Ali Cevad'a göre; 1897 yılında Merzifon'da 16.000 Sünni, 8.000 Şii, 5.820 Ermeni ve 1.200 Rum yaşamaktadır. Toplam nüfus ise; 31.020 kişidir. 1893 nüfus sayımına göre ise; 9.171 Müslüman kadın, 9.615 Müslüman erkek,

MERZİFON'DA AMERİKALI MİSYONERLER

Merzifon'un toplam nüfusu 31.020 kişidir. Bunların 8.000'inin Hıristiyan, kalanının ise İslam olduğu belirtilmiştir²⁶. 1893 yılında Sivas Valisi Halil Paşa'nın Yıldız Saray-ı Hümayunu'na gönderdiği yazıda ise; Merzifon'da 19.072 İslam, 4.790 Ermeni, 622 Ermeni Protestan, 265 Ermeni Katoliği, 535 Ermeni Kıptisi, 267 Rum toplam 25.555 kişinin olduğu belirtilmiştir. Bunlardan sadece 133 Ermeni'nin, 8 Ermeni Protestan'ının ve 86 Rum'un, Merzifon'un birkaç kasabasında olduğu da ilave edilmiştir²⁷. Görüldüğü üzere, Merzifon'da Ermeni nüfusun fazlalığından söz etmek mümkün değildir.

Sonuç olarak sözde Ermeni nüfusun fazla olması, önemli ticaret yolları üzerinde bulunması, Samsun limanına yakınlığı, yer altı ve üstü kaynaklarının zenginliği nedeniyle Merzifon, Amerikan Board misyonerlerinin yeni merkezi olmuştur.

1851 yılında Philander O. Powers, Merzifon'a gelen ilk Amerikan misyoneri idi. 1853'de Edwin E. Bliss, 10 Ermeni ile ilk Protestan kilisesini kurdu. 1860 yılında J.L. Leonard ve eşinin kasabaya gelmesiyle, Protestanların sayısı 26'ya çıktı²⁸. 1863'de E.M. Dodd, John F. Smith aileleri ile, 1867'de Charles Chapin Tracy²⁹ ve eşi Merzifon'a geldiler. Yeni katılımlarla Merzifon Amerikan misyonu her geçen gün güçlendi³⁰.

Merzifon'da İlahiyat Okulu ile aynı kampüste bir kız okulu da vardı. 1832 yılında İstanbul'da William Goodell ve eşinin kurduğu kız okulu, 1865'de Merzifon'da Eliza Fritcher³¹ başkanlığında açıldı³². Merzifon Kız Okulu, 8

74 Rum kadın, 89 Rum erkek, 2.528 Ermeni kadın, 2.789 Ermeni erkek yaşamaktadır. Bunlardan 279 kişi Katolik, 559 kişi Protestan'dır. Toplam nüfus ise, 25.105 kişidir.

²⁶Şemseddin Sami, *Kamus'ul-A'lam*, C: 6, İstanbul, 1316, s.4259- 4260.

²⁷*Başbakanlık Arşivi*, Y.PRK.UM., (Yıldız Perekende Umum Vilayetler Tahriraratı), Dos. No: 29, Vesika No:35, 7.4.1311.

²⁸George White, *a.g.e.*, s.85.

²⁹Tracy ve eşi, Merzifon'da 1913 yılına kadar çalıştılar. Merzifon Anadolu Koleji'nin mimarı Tracy, 1838 yılında Pennsylvania'nın batı kıyısında ufak bir evde doğdu. Anne ve babası, Connecticut göçmenlerindendir. Kendi tarlalarını açan ve geçimini buradan sağlayan ailenin 7 çocuğu vardır. Tracy, 15 yaşındayken annesini, 21 yaşında da babasını kaybetti. Kendi çabaları ile Yunanca ve Latince öğrendi. Müzik, ilgisini çeken alanlardan biriydi. 1862 yılında William Kolej'e kabul edildi. Eğitim hayatına kolejin junior sınıfında başlayan Tracy, 1864 yılında Union Seminary'den mezun oldu. Haziran 1867'de, Pennsylvania'da tanıştığı Mary Park ile evlendi ve 24 Ağustos'ta Türkiye'ye gelmek üzere yola çıktı. Ekim 1867'de eşi ile birlikte Merzifon'a geldiğinde, günlerini Ermenice öğrenmekle geçirdi. Bu sırada ilk çocuklarını kaybettiler. 1870 ve 1873 yılları arasında bu nedenden dolayı İstanbul'a taşındılar. Tracy, İstanbul'da Ermenice olarak çocuk yayınları yaptı. Sağlık nedenlerinden dolayı Amerika'ya dönmek zorunda kaldı. Üç yıl çiftlik işleriyle uğraştıktan sonra Türkiye'ye döndü. Merzifon'un iklimi sağlığını olumsuz yönde etkilediğinden, iki kışı Amasya'da geçirdi. A. Frank Stone, *a.g.e.*, s.188-187.

³⁰*U.S. Consular Officials at Sivas*, T 681, Roll 2, Vol 2. Merzifon'da yaklaşık 50 misyoner çalışmıştır. George Fredrich Herrick (1859-1912), Edward Riggs (1869-1913) bunlar arasında yer almaktadır. Amerikalı misyonerlerin Sivas Amerikan Konsolosu'na gönderdiği raporlarda, Amerikan misyonerlerinin bazılarının doğum yerleri, çalışma yılları ve hangi görevle bölgede buldukları belirtilmiştir.

³¹Eliza Fritcher, Mount Holyoke Okulu'ndan mezun olmuş ve 1893 yılına kadar okulun başkanlık görevini üstlenmiştir. Bkz; A.Frank Stone, *a.g.e.*, s.82.

³²Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s.59-60.

DİLŞEN İNCE ERDOĞAN

öğrencisi ile kapılarını eğitim ve öğretime açtı. Okulun kurucusu Eliza Fritcher de, 1863 yılında Türkiye'ye gelmiş ve burada ölmüştür. Fritcher'in, Falasia S. Bliss ve Francis E. Washburn adında iki yardımcısı vardı. Okulun diğer öğretmeni ise, Merzifon Kız Okulu'nda 50 yıl çalışan Ermeni Anna Felician idi. Eliza Fritcher'den sonra Mary Dwight, Jennie C. Smith, C.E. Bush, Frances C. Gage, Charlotte A. Willard okulun başkanlığını yürüttü³³. Okulun eğitim süresi üç yıldır. Öğrencilerin okula kayıt yapturmaları için giriş sınavını kazanmaları gerekmektedir. Öğrenciler okulda kendi dillerinde eğitim alıyor, yerel kıyafetleri ile okula geliyor ve ödeyebilecekleri kadar eğitim ücreti ödüyorlardı. Okulda, orta okul seviyesinde eğitim veriliyordu.

Merzifon'a taşınan Kız Okulu'nda yapılan ilk iş, müfredat programına yeni dersler eklemek oldu. Matematik, fizik, botanik, psikoloji derslerinin eklenmesi ile okulun seviyesi yükseldi. 1882'de, Ermenice ve Türkçe olan eğitim dili İngilizce olarak değiştirildi. 1884 yılında, Yunan Bölümü açıldı. 1886'da, müzik eğitimine başlandı. 1890'da, okulda ilk defa dikiş makinesi kullanıldı. 1910 yılında ise, dikiş bölümü açıldı. Misyonerler okulun kuruluş amacının, öğrencileri kendi kültürlerine yabancılaştırmak değil; aksine okulda yapılan uygulamalar ile öğrencilerin hayata hazırlanıp kendilerini tanımalarına yardımcı olmak olduğunu sık sık vurguluyorlardı³⁴. Merzifon Kız Okulu'nun bünyesinde Tracy Kindergarten adını taşıyan bir ana okulu ile King Memorial Sağır Okulu mevcuttu³⁵. Merzifon Kız Okulu, her zaman Women's Board of Missionary tarafından desteklendi. 1898'de okul müdiresi olan Charlotte R. Willard, WBM'den maaş alıyordu³⁶.

Bebek İlahiyat Okulu Merzifon'a taşındığında, J.Y.Leonard ve eşi ile İzmir'den gelen Dodd ve eşi oradaydılar. 1865'te John F. Smith'in başkan olmasıyla, okul büyük bir gelişim gösterdi. John Smith, 1896 yılına kadar okulun başkanı oldu. Avedis Assodoryan, daha sonra da Karabet Tomayan, Merzifon'da öğretmenlik yapmak için Antep'ten geldiler³⁷. George F. Herrick, Benjamin Schneider, Edward Riggs, George White ve C.C. Tracy okulun çalışmalarına katkıda bulundular³⁸. Merzifon'daki okul, 4 yıllık olup öğrencilerin yaş ortalamaları yirmiydi ve öğrenciler misyonun istasyonlarından seçilirdi. 1872 yılında Batı Türkiye Misyonu'nun 32. toplantısında, Merzifon'daki İlahiyat Okulu'nun kalitesinin yükseltilmesine karar verildi. İngilizce ve Türkçe dersler önem kazandı. Bunun nedeni, artık okula belli eğitim düzeyinde olan öğrencilerin gelmesiydi.

³³George White, a.g.e., s.68-69, çevirmenin notu.

³⁴A. Frank Stone, a.g.e., s.81.

³⁵George White, a.g.e., s.69. 1910 yılında açılan bu okul, Merzifon'da ölen Martha King'in adını taşıyordu. 1914 yılında 15 öğrencisi vardı.

³⁶A. Frank Stone, a.g.e., s. 82-83.

³⁷Joseph K. Greene, *Leaving the Levant*, The Pilgrim Press, Boston, 1916, s.125; "Sketch of Anatolian College, Marsovan", *The Missionary Herald*, Vol.95, No.5., May 1899, Boston, 1899, s.184.

³⁸George White, a.g.e., s.72. Judson Smith, okuldaki eğitim seviyesini yükseltmek için hazırlık sınıfları eklendiğini, derslerin sadece teoloji ile sınırlandırıldığını ve eğitim süresinin 2 yıldan 3 yıla çıkarıldığını belirtiyor.

MERZİFON'DA AMERİKALI MİSYONERLER

Merzifon İlahiyat Okulu, 1915 yılına kadar eğitim ve öğretim yaşamına devam etti³⁹.

Sonuç olarak Hasköy'de bulunan İlahiyat Okulu'nun Merzifon'a taşınması ile, Amerikan misyonerlerini Rum ve Ermeni halka bağlayacak olan manevî temeller; Kız Okulu'nun açılması ile de, maddî temeller atıldı. Bu ilişkileri kuvvetlendirecek olan okul ise, pozitif ve sosyal bilimlerin okutulacağı kolej olacaktır.

1880 yılında, Merzifon'da lâik eğitim yapacak olan ABCFM misyonerlerinin düşlediği kolejin açılmasına karar verildi. 1881'de Anadolu Koleji'nin çekirdeğini oluşturacak olan lise, C.C. Tracy önderliğinde açıldı. Dört senelik olan dinî okulun ilk iki senesi, dil ve fen derslerine ayrılmış ve liseye çevrilmişti. Dört yıllık eğitim verecek olan lise, 4 öğrencisi ile birlikte dinî okulun en alt katında bulunan küçük bir odada faaliyete geçti. İlk yılda lisenin öğrenci sayısı, 13'e yükseldi ve bunlardan 3 kişi yatılıydı. 1885 tarihinde lise, ilk mezunlarını verdi. 9 kişiden 5'i, Kolej'in ilk öğrencileri oldu. 1886 Haziran'ında okulun kapanış töreninde C.C. Tracy, lisenin kapanacağını bildirdi⁴⁰. 1881 yılında açılan lise, 8 Eylül 1886 yılında kolej düzeyine çıkarıldı.⁴¹ Kolej'in sözleşmesi, ABD Massachusetts Eyaleti Senatosu'nda 1894'de kabul edildi. Bab-ı Âli ise, Kolej'i bir Amerikan okulu olarak 1899'da tanıdı⁴². Türk yetkililer, hiçbir zaman Kolej'i üniversite seviyesinde görmediler⁴³.

Tracy, Merzifon'da Anadolu Koleji'nin açılmasının amacını şu üç maddede ortaya koymaktadır:

1. Liberal eğitim vererek insanların gelişimine yardımcı olmak,
2. Dindarlık ne kadar önemliyse insanlığın gelişimi de o kadar önemlidir. Bu amaç doğrultusunda öğrencilere kendine yeterlilik prensibini uygulayarak insanları hayata hazırlamak,
3. Halkı ahlakî ve eğitim yönünden yükseltmek, insanlık için geleceğin olgun liderlerini yetiştirmek⁴⁴.

Kolej, altı yıllık bir eğitim süresine sahipti. İlk iki yılı, hazırlık sınıfıydı. Hazırlık sınıflarında Aritmetik, Coğrafya, Haritacılık, İngiliz Dili ve Edebiyatı, Edebiyat Tarihi, Gramer, Tercüme, Fizyoloji, Cebir ve ağırlıklı olarak Rumca,

³⁹ Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s.173.

⁴⁰ George White, a.g.e., s.86-87; Pontus Evanjelik Birliği, kolejin bir an önce açılması için baskı yapıyordu. Bu nedenle 4000\$ yardım yaptı.

⁴¹ İknur Haydar Polatoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990, s.134-135.

⁴² Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yay., Ankara, 1991, s.91. Kolej bu tarihten önce izin alınmadan açılmış, ruhsat talebinde daha sonra bulunulmuştur.

⁴³ A. Frank Stone, a.g.e., s.187.

⁴⁴ A.g.e., s.190.

DİLŞEN İNCE ERDOĞAN

Ermenice, Türkçe dil dersleri veriliyordu. Anadolu Koleji'nin en önemli özelliklerinden biri, eğitim dilinin İngilizce olması⁴⁵.

Kolej, farklı din ve milletlere ait öğrencileri bünyesinde barındırıyordu. Kolej'in kuruluş sözleşmesinde, "dinsel kanaatleri nedeniyle hiçbir öğrencinin okula kabul edilmesi engellenemez" hükmü yer alıyordu. Bu hüküm, öğretmenler için de geçerliydi. Kolej'in açıldığı yıl öğrenci sayısı, 115'e yükseldi. 1886'da 135, 1888'de hazırlık sınıfları dahil olmak üzere 130, 1890'da 124, 1895'de 187, 1898'de 246 öğrenci vardı. Bunlardan 191'i Ermeni, 55'i Rum'du⁴⁶. 1913 yılında, 425 kişiden 160'ı Ermeni, 200'ü Rum, 40'ı Rus ve 25'i Türk'tür. 1918'de, 150 öğrenciden 72'si Rum, 70'i Ermeni, 7'si Türk ve 1'i Rus'tur. 1921'de ise; 218 öğrenci bulunmaktadır. Öğrenci dokusundaki farklılık, öğretmen dokusunda da kendini gösterir. Prof. Karabet Tomayan, Dr. Melcon Altonuian, Prof. Maissadjian, Prof. Theocharides, Prof. J. P. Xenides, H. T. Kayayan, Prof. A.T. Daglian, V. H. Agopyan okulun Rum ve Ermeni öğretmen kadrosunu oluşturuyordu. Amerikan Koleji'nde, sadece dört Amerikalı öğretmen mevcuttu⁴⁷. 1886 yılında faaliyete geçen Anadolu Koleji'nin öğretmen kadrosunda deneyimli misyonerlerin yanında, Avrupa ve Amerika'da Türk düşmanı ve Ermeni milliyetçisi olarak yetiştirilen gençler de vardı.

Anadolu Koleji büyük bir kütüphaneye sahipti. Bu kütüphanede, Dewey Decimal sistemine göre kataloglanmış 10.000'den fazla kitap mevcuttu. Dinsel ve tarihsel kitapların bulunduğu kütüphaneden Merzifon halkı da yararlanırdı. Kampus içinde, pazar günleri halkın ziyaretine açık olan botanik ve zooloji müzesi vardı. Bunun yanında bir fırın, hastahane ve sinema da, Kolej'in bünyesi içinde yer alıyordu⁴⁸.

Anadolu Koleji'nin en önemli özelliklerinden biri de, "kendine yardım" (self-help) ilkesinin uygulanmasıdır. Bu amaçla Kolej'de, "Kendine Yardım Atölyesi" açıldı ve başına Mr. Nerso getirildi. C.C. Tracy, "Kendine Yardım Atölyesi"nin amacını;

1. Genç insanlara kendi geçimlerini sağlayacak yeni alanlar yaratmak için gerekli eğitimi vermek,

⁴⁵Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s.195-96.

⁴⁶A. Frank Stone, a.g.e., s.186.

⁴⁷George White, a.g.e., s.131-132, 88, 128, 153. Herrick, Riggs, Smith ve Tracy, okulun Amerikalı öğretmen kadrosunu oluşturuyordu. Dr. Melcon, Kolej'in doktoru, psikoloji ve kimya derslerinin öğretmeni; Prof. J.J. Manissadjian, Berlin Üniversitesinden mezun Alman bir anne ve Ermeni bir babanın oğlu, Kolej'in botanik ve zooloji müzesinin kurucusu ve Türkçe öğretmeni; Prof. Theocharides, Yunanca kürsünün kurucusu; Prof. Hagopian, 1895'de İstanbul'da hukuk dalında yüksek öğrenimini tamamladıktan sonra Kolej'de göreve başladı ve 1915 yılında yurtdışına gidene kadar Merzifon'da çalıştı; Prof. J.P. Xenides, Kolej'in eski öğrencilerinden. Edinburg'da tarih ve felsefe eğitimini tamamladıktan sonra Merzifon Anadolu Koleji'nde öğretmenlik yaptı; Prof. A.G. Sivaslian, 1894 yılında Carleton Koleji'nde matematik ve astronomi üzerine eğitim aldıktan sonra kolejde görev aldı.

⁴⁸A. Frank Stone, a.g.e., s.191.

MERZİFON'DA AMERİKALI MİSYONERLER

2. Gençleri tehlikelerden uzak tutmak için kendilerine güvenmelerini sağlamak,
3. İşbirliğinin önemini anlatmak,
4. Gençleri aletlerin kullanılmasında daha yetenekli, pratik, yaratıcı ve usta kılmak,
5. Günlük hayatlarını kitapsız, yardımsız devam ettirmeleri için gerekli eğitimi vermek,
6. Gençlerin bütçelerine katkıda bulunmalarını sağlamak olarak açıklamaktaydı.

Bu hedeflere ulaşabilmek için kampusun içinde marangozhane, terzihane, değirmen, deneme çiftliği gibi küçük işletmeler kuruldu. 1899 yılında, 70 kadar öğrenci "Kendine Yardım Atölyesi"nde çalışarak okul masraflarının bir kısmını karşıladı. C. C. Tracy de, Hamlin'in Bebek Teoloji Okulu'nda uyguladığı prensipleri ve kendi gençlik tecrübelerinden yararlanarak Anadolu Koleji'nin çekiciliğini her geçen gün arttırdı⁴⁹.

Anadolu Koleji, tüm bölgeyi etkileyecek zengin sosyal ve kültürel bir hayat yarattı. Yeni yaşam tarzı, hayat anlayışı insanları yaşadıkları bölgeye yabancılaştırdığı gibi; Türkler ile Rumlar ve Ermeniler arasındaki huzursuzlukların başlangıcı oldu. Merzifon'daki Kolej'de verilen eğitim, Türk, Rum ve Ermeni gençler arasında tamir edilemez derin yaralar açtı. Yüzyıllardır kardeşçe yaşadıkları Türklere büyük kin duyan Ermeni ve Rum gençler, Türkleri bağımsızlıkları önünde büyük bir engel olarak gördüler. Anadolu Koleji gibi Osmanlı topraklarının en ücra köşelerinde kurulan Amerikan misyoner okullarında eğitim gören zeki Ermeni gençleri, yüksek tahsil için Amerika'ya gönderilirdi. Amerika'da dünyanın en prestijli üniversitelerinde okuyan Ermeni gençlere, Amerikan çıkarlarının korunması yönünde eğitim verilir, eğitimlerini tamamladıktan sonra bu gençler tekrar Anadolu'ya gönderilir ve Amerikan okullarında çalıştırılırlardı. Okullarda yapılan çalışmaların tümü, bağımsızlık yolunda atılan adımları destekler nitelikteydi. Anadolu Koleji de, bağımsızlık ateşi ile yanan Ermenilerin toplandığı nifak merkeziydi. Merzifon ve çevresinde Ermeniler tarafından çıkarılan isyanlar, bu merkezde planlanır ve idare edilirdi⁵⁰.

İsyanların plânlandığı ve idare edildiği tek merkez, Anadolu Koleji değildi. İsyanlarda etkisi olan Hınçak Teşkilatı'nın Batı Şubesi de, kendine üs olarak Merzifon'u seçti. Anadolu Koleji ile Merzifon Hınçak Teşkilatı'nın bu birlikteliği, bölgede etkili Ermeni ayaklanmalarının çıkmasına neden oldu. Bu şubenin faaliyet

⁴⁹ Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s.197. Miss Carrie ve Mary Wickens, kendine yardım programına 6.000\$ yardım yaptılar. Bu yardım ile marangoz ve demir atölyeleri genişletildi, yeni eklenen bölümlere de "Wickens Industrial Self-Help Department" adı verildi. Ayrıca bkz; Stone, a.g.e., s.189.

⁵⁰ Cemal Anadol, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, İstanbul, 1982, s.94-95.

DİLŞEN İNCE ERDOĞAN

alanı olarak Giresun, Diyarbakır ve Elazığ belirlendi⁵¹. Merzifon'daki Hınçak Şubesi'nin başkanı, Anadolu Koleji öğretmenlerinden Karabet Tomayan ve sekreteri Ohannes Kayayan'dı. Protestan Ermeni olan Ohannes Kayayan, Vahram; Karabet Tomayan ise, Meleh takma adlarını kullanırlardı⁵². Kolej'in fakülte bölümünde Ermeni gençleri, "*Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi*"ni kurdular. Her iki komitenin amacı da, basın ve propaganda yolu ile Ermeniler ve Müslümanlar arasında düşmanlık yaratarak her iki toplumu birbirine düşürmektir. Bunun için de, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ermenilerin Türkler tarafından katledildiği ve Ermenilerin yüzyıllardır Türklerin boyunduruğu altında yaşayan mazlum bir halk olduğu propagandasını yaptılar. İsteklerine daha kısa yoldan ulaşmak, Batılı Devletlerin dikkatlerini sözde mazlum olan Ermeni halkın üzerine çekmek ve onların tam desteklerini sağlamak için silahlı eylemler düzenlemeye karar verdiler⁵³. 1890 yılında Hınçak, Taşnak ve Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi birleşerek Ermeni İhtilalci Birliği'ni kurdu. 1892'de Merzifon'da komita toplantısı yapıldı. İsyancıların Gürcü kıyafeti giymesi, komite üyelerinin kendi silah ve cephanelerini kendilerinin sağlaması, komiteye ödenecek para ile ihtilalcilere silah sağlanması, komitenin çalışma alanının saptanması, Hınçak gazetesine abone toplayarak birliğe maddî destek sağlanması konusunda kararlar alındı⁵⁴. Yapılan propagandalar sonucu, bir çok Ermeni genci ihtilal birliklerine katıldı. Aynı toplantıda Merzifon, Yozgat, Kayseri, Sivas, Tokat, Amasya ve kazalarında çıkarılacak olan ayaklanmalarda uygulanacak taktikler de saptandı. Buna göre;

1. Türk ve Ermeni halkın kutsal saydıkları yerlere birbirlerini kötüleyen yazılar asılacak,
2. Toplu ibadet günlerinde cami ve kiliselere saldırılarda bulunulacak,
3. Devlet taraftarı olan Ermeniler saptanacak, evlerine saldırılar düzenlenecek ve herkesin bulabileceği yere Türklere ait kimlikler ve kıyafetler bırakılacak,
4. Pazarın kurulduğu gün Türklerin arasına Gürcü kıyafetleriyle karışılacak, Ermenilerin kendilerini öldürecekleri dedikodusu yayılarak halk galeyana getirilecek ve aynı şekilde Ermenilerin de arasına girilerek Türklerin kendilerini katledecekleri söylenecekti.

Ocak 1893'de Merzifon'da huzursuzluklar başladı. Yapılacak olan eylemler, Merzifon Anadolu Koleji öğretmenlerinden Tomayan, Kayayan ve

⁵¹ Başbakanlık Arşivi, YPRK.HR. (Yıldız Perekende Hariciye Nezareti Maruzatı), Dosya No: 16, Vesika No: 88, 4 Nisan 1310.

⁵² Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul, 1987, s. 464-465. Ayrıca bkz. *Ottoman Archives, Yıldız Collection, The Armenian Question*, C:1, 1989, s.XXV.

⁵³ Enver Yaşarbaş, *Ermeni Terörünün Tarihi: Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilal Hareketleri*, İstanbul, 1984, s.18-20.

⁵⁴ Ali Tuzcu, "*Merzifon'da Ermeni Ayaklanmaları*", *Belleten*, C: LVII, Aralık 1993, Sayı 220'den ayrı basım, TTK Yay., Ankara, 1994, s.808. Sadece Gürcü elbisesi ile değil, Laz elbisesi de giyerek Türk halkı arasında fesat çıkarmaya çalışan ve Türkleri sokak ortasında katleden Ermeni komitacılar mevcuttu. Ayrıca bkz. Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları*, I, Ankara, 1998, s.25.

MERZİFON'DA AMERİKALI MİSYONERLER

Açıkbaşyan tarafından plânlandı. Eylem plânları, Değirmendere'de üstlenen Ermeni İhtilalci Birliği'nin üyelerine bildirildi⁵⁵. Olaylar, Merzifon Koleji'nin kapısına duvar ilânları asılmasıyla başladı. George White, anılarında olay gecesini şöyle anlatmaktadır: "5 Ocak 1893'te şehir kilisesindeki dua gecesinden dönen öğrenciler bir ilan bulurlar. Türkleri memleketin hastalıkları için Hindistan'ın uyguladığı ilacı kullanmaya davet ediyordu. Bu Türkiye'nin kontrolü için İngiltere'nin davet edilmesidir. Mülayim gözükmele beraber açıkça isyana sebep olacak bir ifadeydi...". Bu ilân, Türkleri sözde zorba ve baskıcı padişah II. Abdülhamit'ten kurtarmanın tek çaresini İngilizler olarak gösteren bir duvar ilânıydı⁵⁶. Kolej'in duvarlarına asılan diğer bir ilân ise, "Vatansever İslam Komitesi" imzasını taşıyordu. Türklerin Ermenilere cihat ilân edeceklerini ve mallarını yağmalayacaklarını bildiriyordu. Türklerin Ermeniler tarafından öldürüleceklerini bildiren diğer bir duvar ilânı ise, Paşa Camii'nin kapısına asıldı. Komitacı Ermeniler, Türkleri ve Ermenileri birbirine düşürmek için aldıkları kararları uygulamaya başladı. Sadece Merzifon'da değil; Amasya, Çorum, Tokat, Yozgat, Ankara, Diyarbakır ve Sivas'ta bu tip ilânlar ve Ermeni fesat komitesine ait "Hınçakyan İhtilal Güruhu Kanun-i Esası"⁵⁷ de ele geçti. Aynı dönemde devlet dairelerinin kapılarına da, "hükümet vergi için Ermeni milletini sıkıştırmanın, zalimlik etmeyin, bunun hesabı sorulur" şeklinde duvar ilânları da asılmaktaydı⁵⁸.

Bundan başka, Malatya'da da bir çok kanlı olayın ve sabotaj eylemlerinin düzenleyicisi olan Şihat isimli bir şahıs, üzerindeki bombalarla yakalandı. Şihat, İstanbul'a sevk edileceği sırada, Merzifon ve Havza arasında bulunan Çeltik Boğazı'nda 18 Ermeni komitacının jandarmaya saldırması ile jandarmanın elinden kurtarılarak kaçırıldı ve Merzifon'a getirildi.⁵⁹ Şihat'ın takip edilmesi ve Türk jandarması tarafından tekrar yakalanması üzerine, Merzifon idare meclisi azası olan Agop Ağa evine giderken tüfek ile iki yerinden vuruldu. Jandarmanın yaptığı istihbarat neticesinde, olayın Ermeni komitacılar tarafından gerçekleştirildiği anlaşıldı⁶⁰.

Yapılan soruşturmanın sonucunda, Hınçak Komitesi'nin Derevenk merkezini idare eden Andon Ruşduni de tutuklandı⁶¹. Üzerinde, 1893 yılında

⁵⁵ Ali Tuzcu, *a.g.m.*, s.809.

⁵⁶ George White, *a.g.e.*, s.143.

⁵⁷ Londra'daki Ermeni Serbest Matbaası'nda basılmış olan evrak 8 sayfadan ibarettir. Söz konusu evrakta, Ermenilere "hürriyet-i milliyeyi muhafaza" ile "hükümeti müstakile" temini konusunda takip edilecek yollar hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca ihtilal cemiyetinin nizamnamesi de, cadde ve sokaklara asılırken ele geçen evraklar arasında yer almaktadır. Toplam 6 bab ve bablarda fasılalarla ayrılmış olan nizamnamede Hınçakyan Sosyalist İhtilal Cemiyeti'nin kuruluş amacı, üye olma şartları, üyelerin vazifeleri, idare meclisi, cemiyetin mahkemesi, ceza kanunnamesi, gelirleri hakkında ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Başbakanlık Arşivi, YMTV (Mütenevvi Maruzat Evrakı), Dosya No: 74, Vesika No: 84, 1310; Başbakanlık Arşivi, YMTV., Dosya No: 74, Vesika No: 94, 26 Kanun-i Sani 1308.

⁵⁸ Mehmet Hocoğlu, *Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul, 1976, s.84-85.

⁵⁹ Ali Tuzcu, *a.g.m.*, s.811.

⁶⁰ Başbakanlık Arşivi, YPRK.UM., Dosya No:26, Vesika No: 7a, 16 Mart 1309.

⁶¹ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul, 1987, s.469; Cemal Anadol, *a.g.e.*, s.120-121. Andon Ruşdini, Galata, Beyoğlu, Çorlu Ermeni okullarında öğretmenlik yaptı. Bir

DİLŞEN İNCE ERDOĞAN

yayımlanan Hınçak Komitesi'nin itimatnamesi ve mührü bulundu. Derevenk'te yapılan aramada ise, bölgede fesat hareketlerinin programlayıcısının Merzifon Anadolu Koleji öğretmenlerinden Tomayan (Thoumaian) ve Kayayan olduğu anlaşıldı. Her iki öğretmen de, Merzifon ve çevresinde dağıtılan ilânları Kolej'de bulunan cyclostyle ile basmakla ve vaaz vermek bahanesiyle gittikleri köylerde halkı isyana teşvik etmekle suçlandılar. Tomayan ve Kayayan'ın asıl amacı Katolik, Gregorian ve Protestan tüm Ermenileri birleştirmek ve bağımsız Ermenistan hayaline ulaşmak için onları ayaklandırmaktı⁶². Bunun yanında, Merzifon'da gizli bir teşkilat kurmakla da suçlandılar⁶³. Tomayan ve Kayayan tutuklanarak Sivas'a gönderildiler. Sivas Müdde-i Umumiyesi'nce mahkemenin Ankara'da yapılması kararı alındı. Tutuklular, Ankara İstinaf Mahkemesi'nce 20 Mayıs 1893'de yargılanmaya başladılar⁶⁴. Bu olaylarla ilgili olarak Ankara'da 1 Ermeni, 3 Türk ve 1 Rum'dan oluşan mahkeme kuruldu. Sanıklar, Ankara'ya yargılanmak üzere gönderildiklerinde Gemerek Ermeni Papazı Kigork ve okulun öğretmenlerinden Kirkor ihtilal komitesinin oluşumunu, yaptıkları faaliyetleri Ermenice yazıp hükümete bildirdiler. Dönemin Sivas Valisi Halil Bey de, ihbarnameyi mahkemenin yapıldığı Ankara'ya gönderdi⁶⁵. Bunların yanı sıra mahkeme sırasında Keçeciyan Misak adlı Ermeni, sorgulanırken Merzifon fesatçılarının reisi Artin Tomayan'ın⁶⁶ kendisine bir mektupla 150 bildiri verdiğini itiraf etti⁶⁷. Keçeciyan ve Moşa, ayrıca Gladstone'un "*Siz Müslümanlarla kapışın büyük olaylar meydana gelsin ki biz müdahale edelim*" dediğini söyleyerek Batılı güçlerin de işin içinde olduklarını belirttiler⁶⁸.

Devlete bağlı olan Ermeni vatandaşlar korkusuzca doğruları söyledi. Komitacıları korumayan, onlara maddî destek sağlamayan Ermeniler, ilk önce komitacılar tarafından tehdit edildiler. Tehdide rağmen halâ Osmanlılar ile iyi

dönem İskenderiye'de bulundu ve iki Ermenice gazete çıkardı. Daha sonra İstanbul'a döndü. Kumkapı olayının tertipçileri ile görüşünce hükümetin dikkatini çekti ve Atina'ya kaçtı. Leon Parseh ile birlikte Adana Ermenileri arasında fesat yaratmak için görevlendirildi. Ruşdini, bir müddet Adana'da kaldıktan sonra Kayseri'ye, oradan da Derevenk'e geldi. Derevenk Manastırında rahip Daniel'in yanına yerleşen Ruşdini, bölgede düşmanlık yaratacak konferans ve vaazlar vermeye başladı. Bilhassa Merzifon ve çevresinde duvar ilânlarının dağıtılması konusunda aktif rol aldı.

⁶²Turgut Işıksal, "Ermeni Faaliyetlerinin Bir Bölümü: 1893 Olayı Belgeleri", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Nisan- Mayıs- Haziran, Sayı: 79-80-81, 1974, s.30. Ayrıca bkz. Esat Uras, a.g.e., s.465.

⁶³Hüseyin Nazım Paşa, a.g.e., s.27-28. **Başbakanlık Arşivleri**, YPRK.HR, Dosya No: 16, Vesika No: 88, 1310.

⁶⁴Metin Hülalü, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, Ermeni, Terör, Amerika Dörtgeninde Türkiye", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:10, 2001, s.79.

⁶⁵Turgut Işıksal, a.g.m., s. 30-31; **Başbakanlık Arşivleri**, Y.MTV., Dosya No: 74, Vesika No: 64, 1310; **Başbakanlık Arşivleri**, Y.MTV, Dosya No:74, Vesika No: 46.

⁶⁶Artin Tomayan, Garabet Tomayan'ın amcasının oğludur. O da, Osmanlı Devleti alçığında çalıştı. Bölgede çıkan ayaklanmaların tertipleycilerindendir. Artin, Londra'ya kaçarak mahkum olmaktan kurtulmuştur. Başbakanlık Arşivlerinde bulunan evraklar arasında, Garabet Tomayan'ın eşinin iddiaları söz konusu. O'na göre, eşi isim benzerliği nedeniyle tutuklanmıştır. **Başbakanlık Arşivleri**, Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Katoloğu, C.11, No: 99, 1893; C.11, No: 49, 1893.

⁶⁷**Başbakanlık Arşivleri**, Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Katoloğu, C. 11, No: 117, 1893; **Başbakanlık Arşivleri**, Yıldız Sad. MTV, Dosya No: 74, Vesika No:46.

⁶⁸**Başbakanlık Arşivleri**, Yıldız Sadaret, Dosya No: 74, Gömlek No: 77, 1893.

MERZİFON'DA AMERİKALI MİSYONERLER

ilişkilerini sürdüren Ermeniler ise, komitacılar tarafından öldürülmekteydi⁶⁹. İngiliz belgelerine göre, mahkemede yargılananların sayısı 1.800 kişiydi. Bunlardan 50 kişi Merzifon'dan, 70 kişi Amasya'dan, 30 kişi de Hacıköy'den idi⁷⁰.

George White anılarında, "...ilanların kolejdeki makinelerde basılması konusundaki tüm suçlamaları Dr. Herrick ve idare reddetti. Fakat iki Ermeni hoca tutuklandı. Bu durum bizi sıkıntıya sokmuş ve boğmuştu. Bizler ihtilalde payımızın olmaması konusunda bilinçliydik. Kolej öğrencileri panik içinde bizler de çaresizdik..."⁷¹ cümleleriyle mahkeme hakkında bilgiler vermektedir. Osmanlı yönetimi de, Herrick'in Tomayan'ın artık Kolej'deki görevine devam edemeyeceği konusunda yaptığı açıklamaları, Tomayan'ın suçlu olduğunun delili olarak değerlendirdi⁷². Halbuki, Anadolu Koleji müdürü Tracy İstanbul Amerikan Başkonsolosu Terrell'e yazdığı mektupta; öğretmenlerin masum olduklarını, onlara iftira atıldığını, ihtilalciler tarafından sürekli olarak tehdit edildiklerini, öğretmenlerin korktuklarını bildiriyordu⁷³. Konu ile ilgili Terrell'in Amerikan Dış İşleri Bakanı Richard Olney'e yazdığı raporda ise; Merzifon Koleji'nin Ermeni öğretmen ve öğrencilerden dolayı Türk yetkililerin sürekli ilgisini çektiğini, halbuki kendilerinin asla öğretmenlerin sadakatlerinden şüphe etmediklerini ve okulun misyonerlerin kontrolü altında olduğunu bildiriyordu. Eğer huzursuzluklar devam ederse, misyonerlerin güvenlik içinde yaşamalarının zorlaşacağı ve misyonerlerin, çıkan huzursuzlukların kaynağı olarak gösterilmelerinden korktukları da raporda belirtiliyordu⁷⁴. Terrell, Richard Olney'e Amerikan misyonerlerin korunması için sürekli istekte bulunuyordu. Terrel bunun için, "...eğer Amerikan misyonerlerinin Türkiye'deki devamlılığı, okulların kurulması ve kontrol edilmesi için korunmalarına dayanıyorsa, burada yaşayan misyonerler daha fazla

⁶⁹ Turgut Işıksal, "Ermeni Faaliyetleriyle İlgili Araştırmalarda Osmanlı Belgelerinin Önemi ve 1893 Merzifon Olayı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Temmuz- Ağustos- Eylül, Sayı: 82- 83-84, 1974, s. 31.

⁷⁰ George White, a.g.e., s.55, çevirmenin notu.

⁷¹ George White, a.g.e., s.143.

⁷² *Başbakanlık Arşivleri*, Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Kataloğu, C:11, No: 89, 1893.

⁷³ *Despatches from US Minister to Turkey 1818-1906*, Mic. 46, Roll. 62, Vol. 64., November 2, 1896-February 28, 1897. Okulun hocalarından olan bir Yunan Profesör ve 20 öğrenci soruşturma geçirdi. Öğrencilerden ikisi iki hafta tutuklu kaldı. Anadolu Koleji müdürü Tracy, Terrel'e "...yaz boyunca okulda olmayan öğrencilerimizden birinin yaptıkları yüzünden mahkeme tarafından sorumlu tutulduk. Bu çocuk 11 yada 12 yaşında, hazırlık sınıfının en düşük seviyesinde olan, ağır öğrenen bir öğrencidir. İlkeleri ve yeterli zekası olmayan bu çocuk bir şey yapamazdı; fakat cebinde acele yazılmış bir yazı bulunmuştu. Bunları yapacak kapasitede olmayan öğrencimiz dövülmüş, tehdit edilmiş ya da muhtemelen teşvik edilmişti. Bu çocuğun ders sırasında küçük öğrencilerimizden birinin yüzüne vurması, herhalde O'nun öğretmenlerine karşı olduğunun bir göstergesidir. Bana ve arkadaşlarıma karşı yapılan saçma ve nefret dolu suçlamalarla karşı karşıya kaldık. Bunların hiç birine cevap vermedik. Sadece kendimize olan saygımızdan dolayı bazı onur kırıcı suçlamaları yanıtladık. Kaymakam bizi mahkemeye kendimizi savunmamız ve sorulan soruları yanıtlamamız için çağırdı. Bizler de bütün suçlamaları reddeden bir cevap gönderdik. Diğer vilayetlerden de bize karşı yapılan saldırılar vardı. Kaynağı ne olursa olsun durumumuz ciddiyetini koruyor. Bazı özgürlüklerin alınması durumumuzu her geçen gün ciddileştiriyor..."

⁷⁴ *Despatches from US Minister to Turkey 1818-1906*, Mic. 46, Roll. 62, Vol. 64., November 2, 1896-February 28, 1897,

DİLŞEN İNCE ERDOĞAN

dayanamayacaklar...”⁷⁵ diyordu. Merzifon’da yaşayan Amerikalı misyonerlerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması için, Türk yetkililere Amerikalıların samimiyetlerinin gösterilmesi ve doğruluklarının ispatlanması gerektiği Washington’dan bildirilmekteydi ⁷⁶.

Anadolu Koleji öğretmenlerinden olan Tomayan ve Kayayan, kendileri hakkında yapılan tüm suçlamaları reddediyorlardı. Kayayan kendisini; “*Geverek’te ele geçirilen mektupları biz yazmadık. Halk Geverek ve Kayseri’de ele geçen mektuplarda bizim ismimizi kullanıyor. Fakat herkes bizim işimizin ticaret olduğunu ve buralarda buğday ticareti yapmak için bulunduğumuzu biliyor. Pazar günü küçük bir Gregorian kilisesinde vaaz vermek için davet edildik ve bunu memnuniyetle kabul ettik. Rahip Tomayan sevgi, kardeşlik, Hıristiyanlık konularında vaaz verdi. Tüm Geverek halkı çok sevinçli ve mutlu olduklarını açıkladı. Ben de öğleden sonra aynı duygularla aynı küçük kilisede vaaz verdim. Gerçekten halkın üzerinde büyük bir değişikliğin olduğunu fark ettik. Bir çok şeyi hiç duymamışlardı, iki mezhep bir vücut gibiydiler.... Bizim vaizler ile politik konuşmalar yapmamız muhtemel değildi. Bizim topluluk kurduğumuz, listeler hazırladığımız söyleniyor. Bu listelerde yazdığımız insanlar nerede, listeler nerede, imzalar nerede? Bizim her tarafa gönderilmek üzere fesat mektupları yazdığımız söyleniyor. Bu konuda Allah şahidimiz olsun asla böyle bir mektup yazmadık ve göndermedik. Sadece peder Tomayan, rahiplere 2 yada 3 tane mektup yazdı. Bunlar da buğday işi ile ilgiliydi. Bizi bu gibi söylentiler çok üzüyor. En korktuğumuz şey doğrularımız konusunda yanlış anlaşılma...” sözleriyle savunmuştur⁷⁷.*

Kayayan Amerikalı yetkililere yazdığı mektupta, hem kendisinin hem de Tomayan’ın işlerinin sadece vaaz vermek ve ticaret yapmak olduğunu söylerken kendi doğrularının yanlış anlaşılmasından korktuğunu belirtiyor. Acaba Tomayan ve Kayayan’ın doğruları neydi? Amerikan, İngiliz konsoloslarının ve misyonerlerinin ülkelerine gönderdikleri raporlarla, Tomayan, Kayayan’ın suçsuzluğu konusunda kamuoyu desteği sağlandı. Tutukluların serbest bırakılması için İngilizler, Osmanlı hükümetine baskı yaptı. İngiltere’de iktidarda Liberal Parti bulunuyordu. Başkanı da, Türk düşmanlığı ile tanınan Gladstone idi. Gladstone, II.Abdülhamit’e Tomayan ve Kayayan’ın serbest bırakılmasını; aksi takdirde Mısır’ı Osmanlı Devleti’nden ayrı bir devlet olarak tanıyacağı tehdidinde bulundu.

⁷⁵ *Despatches from US Minister to Turkey 1818-1906*, Mic. 46, Roll. 63, Vol. 65, March 1- September 2, 1897.

⁷⁶ *Diplomatic Instructions to the Department of the State*, Mic 77, Roll. 166, Vol. 5, October 23, 1888-October: 26 1894. “...eğer bunlar yapılmazsa İngiliz ve Alman meslektaşlarımıza avantaj veririz...”; William F. Wharton ise, “...kolejlerimizde öğretmen olarak çalışan yerli halktan kimselerin korunması gerekmektedir. Kapitülasyonlar Anadolu Koleji’nin ve öğretmenlerimizin korunması için yeterli olmalıdır. Türkiye’de bulunan tüm Amerikan okulları Anadolu Koleji’nin yazgısını paylaşıyor. Amerikan eğitim hakları Osmanlı Devleti’ne dostane olmayan hiçbir hareketi korumak için yanlış kullanılmamıştır...” derken; Anadolu Koleji müdürü C.C. Tracy, bazı özgürlüklerin alınmasının durumlarının ciddileştirdiğini söylüyor. Acaba alınması gerekli olan bu özgürlükler neler?

⁷⁷ *Despatches From US to the Secretary*, Mic. 40, Roll. 65, Vol. 67, July 2, 1898- September 30, 1899, No. 77.

MERZİFON'DA AMERİKALI MİSYONERLER

Amerika'da ise, Ermeni komitacıların yaptıkları eylemler ve propagandalar neticesinde kamuoyunda barbar Türk, mazlum Ermeni imajı yerleşti⁷⁸.

Osmanlı Hükümeti yetkilileri, dışarıdan gelen baskılara rağmen mahkemenin hemen toplanacağını bildirdi⁷⁹. Tomayan davası tarafsızca görülecekti; fakat masum olduğu konusunda Osmanlı Hükümeti yetkililerinin derin kuşkuları vardı⁸⁰. Merzifon'daki Amerikan Konsolosu, kendi şahitlerinin de mahkemede dinlenmesini istedi. Kapitülasyonlar ile yabancılara tanınan haklar gereğince, Amerikan Konsolosu mahkemede hazır bulunacaktı. Fakat Konsolos, sürekli olarak Ankara'ya gitme zamanını erteliyordu. Amacı, Merzifon Kız Okulu'nun yanması olayının Batıda daha fazla yankılanmasını sağlamak, hem de tutuklu olan Ermenilere sözde zindanlarda eziyet edildiğini batı kamuoyuna duyurmaktı. Halbuki Dr. Franswort ve Mister Dood, Ankara'da Tomayan'ı ziyaretlerinde kendisinin sağlıklı olduğunu ve O'na iyi muamele edildiğini görmüşlerdi⁸¹.

Osmanlı Hükümeti yetkilileri, Tomayan ve Kayayan'ın suçlu olduğunu ispatlamak için Kolej'in aranmasını istediler. Fakat konsolos olmadan kolejin aranması mümkün değildi. Aradan 4 ay geçti. Bu süre zarfında Kız Okulu kundaklaması ve konsolosun mahkemeye gitmeyerek zaman kazanması, delillerin yok edilmesi için yeterli bir süre oldu. Osmanlı Hükümeti, arama sırasında herhangi bir kanıt rastlanmayacağını farkındaydı. Buna rağmen arama yapılacaktı. Sonunda Amasya Mutasarrıfı, İstinaf Mahkemesi Savcısı, Amerikan Konsolosu Koleji aradı; fakat tahmin edildiği gibi hiçbir delil bulunamadı.

Erzurum ve Trabzon'daki İngiliz elçileri ile Amerikan Konsolosu, Ankara Valisine giderek Tomayan'ın suçsuz olduğunu, isim benzerliği nedeni ile yanlışlıkla tutuklandığını bildirdiler⁸². Ankara İstinaf Mahkemesi Ceza Dairesince, Andon Ruşdini, Cebidelikyan Agop, Dökmeciyan Parsih, Rahip Daniel, Tomayan, Kayayan Ohannes, Gerdemişoğlu, Karo, Agop Pehlo, Keçeciyan Misak, C.Vanyan Mardiros'un hükümet aleyhinde Hınçakyan İhtilal Komitesi kurmak, Merzifon, Kayseri, Yozgat, Talas, Gemerek kasabalarında komite teşkil edip Ermeni halkı kışkırtmak, posta vurmak, bu mevkilerde meydana gelen olayları tertip etmek, Kayserili Çavuşoğlu Mustafa'yı, Arzumanoğlu Ohannes'i öldürmek suçlarından Ceza Kanunu'nun 54. maddesi ilavesince idamlarına, 30 isyancının da çeşitli hapis cezalarına çarptırılmalarına karar verildi⁸³. İdam cezalarından ancak beşi

⁷⁸ Ali Tuzcu, a.g.m., s.813

⁷⁹ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Katoloğu, C:12, No:108, 1893.

⁸⁰ Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Katoloğu, C:12, No.95- 81, 1893.

⁸¹ Cemal Anadol, a.g.e., s.123-127.

⁸² Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Katoloğu, C:12, No:105, 1893; Turgut Işıksal, "Ermeni Faaliyetleri ile İlgili Araştırmalarda Osmanlı Belgelerinin Önemi ve 1893 Merzifon Olayı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Temmuz- Ağustos- Eylül-, Sayı: 82-82-84, 1974, s. 51.

⁸³ Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları*, I, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 1998, s.27-28.

DİLŞEN İNCE ERDOĞAN

uygulanabildi. Hapis cezasına çarptırılanlar ise; Akka, Trablusgarp ve Rodos'a gönderildi⁸⁴

Suçluların mahkeme kararlarını temyize götürme hakları vardı. İdam kararının alınması dış baskıları artırdı. İngiliz Elçisi Sir Nicholson, İngiltere Dış İşlerinden Roseberry'e gönderdiği raporda Osmanlı Hükümet yetkilileri ile görüştüklerini ve padişahın affını beklemediklerini bildirdi. Fransız, Alman, Amerikan Hükümetlerinin baskıları da artınca II. Abdülhamit, iki Ermeni kolej hocasını İmparatorluk topraklarında kalmamaları şartı ile affetti. 11 Temmuz'da İstanbul'dan Brezilya'ya giden Avusturya bandıralı Lyold adlı gemiye bindiler. Bilet ücretleri Osmanlı Hükümetince karşılandığı gibi, yanlarına 15 pound harçlık verildi⁸⁵.

Mahkemenin yapıldığı esnada alınacak olan kararları etkilemek amacıyla, Ermeni komitacıları tarafından bazı olaylar çıkarıldı. Kolej öğrencileri ve komitacılar, diğer suçluların da serbest bırakılması için Merzifon içlerine dağılarak çevreye rasgele ateş etmeye başladılar. Bu esnada bir çok masum Türk ve Ermeni vatandaşı öldü. Merzifon Rüştüyesi yandı. Amasya ve çevre kasabalarından gelen jandarma ile komitacılar arasında çıkan çatışmada, 25 Türk askeri öldü. Artin Toncayan, Şihak, Stefan Mağlum, Artos, Kirkor ve iki komitacı Gürcü kıyafetleri içinde ölü olarak ele geçirildi⁸⁶.

Bu sırada cereyan eden bir diğer olay da, Merzifon'daki Amerikan Kız Okulu'nun kundaklanmasıydı. Batı ve Osmanlı arşiv kaynakları olayı farklı biçimde anlatmaktadırlar. George White anılarında olayı; "...1 Şubat 1893 gecesi çılgınlık ile uyandık Kızlar Okulu'nu alevler içinde bulduk. Bina inşa halindeydi. Öfkeli insanlar kerosen tenekelerini çatının tepesine çıkararak tepeden yağmur oluklarına kadar döküp ana merdivenden aşağı akıtarak ateşe verip kaçmış olmalıydılar. Soğuk bir kış gecesinde bütün bina baştan aşağı alevler içindeydi. Yetkililer şüphe uyandıracak şekilde çabuk geldiler. Hemen olayın faillerinin memlekette karışıklık çıkarmak isteyen Ermeni ihtilalcilerin olduğunu ileri sürdüler. Ermenilerden şüphelenmek için bir sebebimiz yoktu..." diye anlatmaktadır. White, Türk yetkililerin yangını duyunca şüpheli bir şekilde hemen geldiklerini; buna karşılık İstanbul Elçiliği Baş Katibi Newsberry de, Kolej yangınında yetkililerin pasif davrandığını söyleyerek Türk yetkilileri suçlamaktaydı⁸⁷. Ayrıca White, okulun yakılacağını iki gün önce Kolej'den Dr. Melcom'a Sivas Eyaleti Jandarma Kumandanının söylediğini anılarında yazmaktadır⁸⁸. Diğer bir kaynakta ise, okulu

⁸⁴ Metin Hülagü, a.g.m., s.80.

⁸⁵ George White, a.g.e., s.145.

⁸⁶ Ali Tuzcu, a.g.m., s.813-18; **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler Katoloğu**, C. 12, No. 22, 1893. Merzifon Amerikan Mektebinde komitacıların yaptıkları bir toplantıda, eylemlerde komitacıların Gürcü kıyafetleri giymeleri kararlaştırıldı.

⁸⁷ **Osmanlı Belgelerinde Ermeni Katoloğu**, C:12, No:43, 1893.

⁸⁸ George White, a.g.e., s.144.

MERZİFON'DA AMERİKALI MİSYONERLER

Ermenilerden intikam almak isteyen öfkeli bir kalabalığın yaktığı iddia edilmektedir⁸⁹.

Sivas Amerikan Konsolosu M.A. Jewett'in olay ile ilgili düzenlediği raporda, sözde yangını gören tanık ifadeleri yer alıyor:

“Gece bekçisi: Yangın devam ederken bazı polisler koleji kast ederek binanın henüz yanmadığını söyledi. Yangının olduğu gece, yangın boyunca yaklaşık 50 muhacir aynı polisler gibi giyinmiş ve silahlanmışlardı. (Bu taktik Merzifon toplantısında Ermeni komitacıların aldığı bir karardı oysa.)

Karag: Arnavutlar Hüsrev Paşa'nın her şeyi söylediğini duyduklarını belirttiler. Hüsrev Paşa, “Başka hiçbir yol yoktur. Ateşi tutuşturmalıyız. Bu yeri yakmalıyız” demiş. Yangın boyunca kolejin dışında pek çok silahlanmış adam gördüm.

Mr. Herrick: Ateş çok kuvvetli bir şekilde patladığında polis kıyafeti giymiş iki kişiyi gördüm.

Ohhannes Davikian: Yangın günü hafızamda kalanlar şöyle, iki polis yangın başladığında kolejin önünden koşarak uzaklaştı. Türk yöneticiler yangın sırasında koleje çok yakındılar.

Dr. Smith: Yanyana olan iki Türk evinden iki erkek izi yanan binaya doğru geliyordu ve tekrar aynı yönde geri dönüyordu. (Kundaklanan yerlerde Türklere ait delillerin bırakılması da Ermeni komitacılarının aldıkları kararlar arasındaydı.)

Ernest Riggs: İtfaiyeciler boyalı iki izden bahsediyorlardı duydum.

Garabet Ağa: Yangın boyunca halkın, Hüsrev Paşa'nın yangını çıkarttığını söylediklerini duydum.

Heagop: Passainian bana, Türk olan polis müdürünün “Her şey Allah'ın takdiridir. Ateş cennetten gelmiştir ve koleji yakmıştır” dediğini duyduğunu söyledi.

*Nisan (Kessoghu): Ben de, Türk olan polis müdürünün Allah'ın koleji yaktığını, Hüsrev Paşa'nın ona bu kolej yıkılmadan buradan ayrılmayacağını söylediğini duydum”.*⁹⁰

Sonuçta tanık ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, Merzifon Kız Okulu'nun yanmasında Türkler suçlanmıştır. Halbuki Osmanlı arşiv belgeleri de, Kız Okulu'nun değil; yanında bulunan ve Osmanlı tebaasından olup Anadolu Koleji'nde görev yapan Malkon adındaki bir Ermeni'nin boş evinin yandığını yazmaktadır. Bu hadisede dikkat çekici iki nokta bulunmaktadır. Bunlardan ilki; yangını gören bekçinin yetkililerce neden engellenmiş ve ateşe müdahale etmesine izin verilmemiş olduğudur. İkincisi ise; neden okulda bulunan yangın söndürme

⁸⁹ A. Frank Stone, a.g.e., s.191.

⁹⁰ *Despatches From US Concul at Sivas*, T 681, roll. 2, vol. 2, March 16, 1895- Agust 7, 1906.

DİLŞEN İNCE ERDOĞAN

tulumasının kullanılmadığıdır. Bu nedenler göz önüne alındığında, misyonerlerin yangını kasten çıkardıklarını söylemek mümkündür. Bunun yanında misyonerler, duvar ilânları meselesinden dolayı okulda bulunan delilleri yok etmek ve Ermeniler nazarında kazanmış oldukları güveni arttırmak amacıyla da yangın olayını çıkarmışlardır denilebilir⁹¹. Merzifon'da çıkan yangın olayı, Amerikan kamuoyu üzerinde büyük bir etki yaratmış ve Amerikan başkanı, olayla özel olarak ilgilenerek yanan binanın hemen tamir edilmesini ve sorumluların bulunup cezalandırılmalarını istemiştir⁹². Amerika'dan gelen baskılar sonucu Sivas Valisi ve bölgedeki Amerikan Konsolosu da Merzifon'a giderek incelemeler yaptı. Yapılan incelemeler sonucunda Türk yetkilileri, ne kadar haklı da olsa 500 lira tazminat ödemek zorunda kaldı. Misyonerlerin güvenliklerini sağlamak hususunda da ihmalkâr davrandığını kabul etti⁹³.

Sonuç olarak, Sivas ABD Konsolosu M.A. Jewett'in İstanbul Konsolosu Terrel'den habersiz İngiltere'ye gönderdiği olayları abartılı anlatan raporlar ve misyonerlerin mektupları; Türklere karşı oluşan ön yargıların artmasına, Türk ve Ermeniler arasındaki düşmanlığın derinleşmesine neden oldu. Osmanlı Hükümeti etkin önlemler almasına rağmen, Merzifon ve çevresinde Ermenilerin yarattığı huzursuzlukları önleyemedi. 1895 Haziran ayında yeni olaylar başladı. Komitacılar kendilerine destek vermeyen Ermenilerin evlerini kundakladılar⁹⁴. Olayları incelemek ve suçluları bulmak için, Amasya Mutasarrıfı Bekir Paşa Merzifon'da bulunuyordu. Merzifon Kaymakamı da olayları yatıştırmak için Katolik, Protestan ve Ortodoks yetkililer ile görüştü. Türk yetkililerin bölgede huzuru ve güveni sağlamak için yaptıkları çalışmaların hiç biri sonuç vermedi. Ermeniler bağımsız bir devlet kurmak amacındaydılar. İsyan etmek ve masum insanları öldürmekle hedeflerine ulaşacaklarını sandılar.

3 Kasım 1895 gününde Ermeniler, Türklerin silahlanıp Ermenileri kesecekleri dedikodusunu yaydılar. Ermeniler arasında panik çıktı. Bunun üzerine Ermeni komitacıları da, kıyafetlerini değiştirerek Türk halkının arasına karışıp Ermenilerin kendilerini katledecekleri yalanını söylediler. İki taraf arasında çıkan olaylar, Merzifon'da bir çok evin kurşunlanmasına ve yanmasına neden oldu. Camilerin camları kırıldı. Kasabada ırza tecavüzler ve soygunlar gerçekleşti. Türklere 20, Ermenilerden 80 kişi öldü.

1895 yılı boyunca Merzifon ve çevresinde Ermenilerin çıkardığı isyanlar devam etti. 1896 yılının Ocak ve Şubat aylarında, Ermeni isyanları ancak kontrol edilebildi. Misyonerler, olayları ve ölü sayılarını raporlarında abartarak Batı

⁹¹Turgut Işıkal, a.g.m., s.26.

⁹²*Diplomatic Instructions to the Department of the State*, Mic.77, Roll.166, Vol. 5, October 23, 1888-October 26, 1894.

⁹³George White, a.g.e., s.145-150.

⁹⁴Ali Tuzcu, a.g.e., s.815; Garabet Kuyumcuyan Ağa, Merzifon belediye meclisi üyesi ve devlet yanlısı bir Ermeniydi. 1895 yılının Temmuz ayında ibadet için Ortodoks kilisesine geldiğinde iki kişi tarafından bıçaklanarak öldürüldü. Olayın sorumluları olduğu sanılan kişiler Papaz Kırmızıyan Zangocu, Krekor Arakelyan'dı. Şüphelilerin tutuklanması için gerekli kanıt bulunamadığından serbest bırakıldılar.

MERZİFON'DA AMERİKALI MİSYONERLER

dünyasına ulaştırıyorlardı. Bu şekilde, Türklerin mazlum Ermenileri sözde katlettikleri inancını yerleştirmek ve Batı müdahalesini arttırmak istiyorlardı.

5 Şubat 1896'da Sivas Amerikan Konsolosu Jewett'in raporunda, bazı öğretmen ve öğrencilerin komitacılarla yakın ilişki içinde oldukları, bazen ayaklanmalara iştirak ettikleri, Türklerden haber taşıdıkları, Kolej'de yapılan aramada öğrenciler üzerinde tabanca bulunduğu yazıyordu. Kolej'in müdürü, Ermeni öğrencilere öğüt vererek Koleje ve Amerikan misyonuna zarar vermemelerini, bu konuda hiç kimseye tolerans tanımayacağını söyledi. 1893 ve 1895 yıllarında yaşanan olaylar, Merzifon'da Ermeni ve Türklerin birbirlerine karşı güvenlerini yitirmelerine neden oldu.

Amerikalı misyonerler ve konsoloslar, Anadolu Koleji'nin isyancılar tarafından üs olarak kullanılmasına izin verdiler. Amerikalılar için Ermeniler, her zaman bastırılmış, ezilmiş ve sözde katledilmiş bir halktı. Halbuki 1908 Meşrutiyeti'nin ilânıyla beraber ülkede esen özgürlük rüzgarlarından Merzifon da etkilenmiş, Ermenilere kültürel serbestlik sağlanmıştı. Bu dönemde Ermeni İdadisi açıldı. Anadolu Koleji de, Meşrutiyetin getirdiği özgürlüklerden yararlandı. Kolej'in Rum öğrencileri, Merzifon'daki ilk gazeteyi çıkardılar; Ermeni öğrenciler de, onların izinden giderek bir aile dergisi yayınladılar⁹⁵.

Birinci Dünya Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğu'nun girmesiyle seferberlik ilân edildi ve Merzifon "*Harp Bölgesi*" oldu. Rusların propaganda yolu ile Ermenilerin sempatisini kazanarak kendi saflarında Osmanlılara karşı savaşmaları, bölgede yaşayan Ermeni halkın kabileler halinde Halep, Şam, Lübnan'a gönderilmelerine sebep oldu. Bu göç hareketi, misyonerlerin hatıra ve raporlarında belirttikleri gibi Ermenileri yok ederek Ermeni meselesini çözme plânı değildi. Bölgenin ve Türk askerinin güvenliği için alınan tedbirlerden sadece biriydi⁹⁶.

Merzifon'un harp bölgesi ilân edilmesi ve Trabzon ile Erzurum'un Rusların işgali altında olması sebebiyle, misyonerlerin güvenlikleri için bölgeyi terk edip binalarını Türk makamlarına devretmeleri istendi. Amerikalı misyonerler, Merzifon'u terk etmek istemiyorlardı. Fakat yetkililerin her an Amerika ile savaşma ihtimalinin olduğunu bildirmeleri ve İstanbul Amerika Başkonsolosluğu'nun kapanması nedeniyle misyonerler, 16 Mayıs 1916'da ilk önce Samsun'a, oradan İstanbul'a korumalarıyla birlikte gönderildiler⁹⁷. İki ay başkentte kaldılar. Bu sırada, Talat Paşayı ikna ederek 5 misyonerin Merzifon'a dönmesini kabul ettirdiler. 10 Mayıs 1916'da okul binalarına el koyan İttihat ve Terakki Hükümeti,

⁹⁵ Ali Tuzcu, a.g.m., s.820-822.

⁹⁶ Necdet Sevinç, *Osmanlıdan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, Milenyum Yay., 2002, s.96-97.

⁹⁷ Erdal Açıkse, "Merzifon ve Amerikan Misyonunun Kuruluşu ve Faaliyetleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme", XII. Türk Tarih Kongresi, 4-8 Ekim 1999, C:III, kısım:II, Ankara, s.881. Ayrıca bkz. Dana K. Getchell, "Marsovan's War Story", *The Missionary Herald*, Vol. 116, No:3, March 1920, Boston, 1920, s.118.

DİLŞEN İNCE ERDOĞAN

buraları hastahaneye çevirmiş ve yaklaşık 4.000 Türk askerinin tedavi edilmesini sağlamıştır⁹⁸.

Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte hem misyonerler, hem de göç etmiş Ermeniler Merzifon'a geri döndüler. Mütareke'nin şartlarına uygun olarak Merzifon, Samsun ve çevresi İngiliz askerleri tarafından işgal edildi. Komitacı Ermeniler, İngiliz işgalcilerinden güç alarak katliamlara başladı. İngiliz işgali, misyonerlerin okullarını tekrar açmalarını da sağladı. Merzifon Anadolu Koleji, 1 Ekim 1919'da 147 öğrenci ile eğitime başladı. Bu tarihlerde Merzifon Anadolu Koleji'nin en yetkin ismi Mister Getchell'di. İngilizler, Merzifon ve çevresinde teşkilatlanma konusunda Anadolu Koleji'nden azami ölçüde yararlandılar⁹⁹.

Ermenilerin ve Rumların bölgede çıkarmak istedikleri isyanlara karşı Merzifon ve çevresinde eski İttihat ve Terakki Fırkası'nın üyelerinden olan Ahmet Fevzi Bey, Müftü, Belediye Başkanı Hacı Ömer, Pire Mehmet ve Süreyya Beyler "*Merzifon Direniş Teşkilatı*"nı kurdular. Bu teşkilatın amacı, bölgedeki İngiliz işgaline son vermek, Ermenilerin ve Rumların tedhiş hareketlerini önlemektir. Misyonerler ise, Türklerin kurdukları teşkilatın amacının Ermeni ve Rumları katletmek olduğunu söyleyerek huzursuzluk ortamının yaratılmasına katkıda bulunuyorlardı. Misyonerler, Ermenileri Türklerin kendilerini öldüreceklerine o kadar inandırmışlardı ki; yaklaşık 2.000 Ermeni korunmak için Kolej'de toplandı. Fakat beklenen gerçekleşmedi. Ermeniler söylenen sözlerin gerçek dışı olduğunu anladılar¹⁰⁰.

Kolej, 1920-1921'de yeniden 218 öğrenci ile kapılarını eğitim ve öğretime açtı. Bu dönemde, Zeki Ketani ve İsmail Şevket Bey isimli iki Türk hoca Kolej'de çalışmaya başladı. Bölgedeki Amerikan çıkarlarının Ermeniler ve Rumlar vasıtasıyla korunmasını sağlamak için Anadolu Koleji büyük gayret sarf etti. Fakat, 12 Şubat 1921 gecesi Kolej'in tekrar kapanmasına neden olan olay gerçekleşti. Kolej'in Türk öğretmeni, edebiyat kulübü toplantısından çıkıp evine giderken öldürüldü. Zeki Bey'in cesedi, Kolej'in civarında bulundu. Bu esnada White, İstanbul'daki Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'e Kolej'in siyasetten uzak tutulduğunu bildiren raporlar gönderdi. Zeki Bey'in öldürülmesine ilişkin kanıt bulmak ve Amerikan hastahanesinde çalışan bir kadının Kolej'in altında gizli geçitler olduğu konusundaki ihbarının doğruluğunu araştırmak için, bölgedeki ordu birlikleri komutanı Cemil Cahit Bey Kolej'i askerleri ile birlikte 16 Şubat 1921'de aradı¹⁰¹. Pontus Rum Devletinin haritaları, Pontus arması ve Yunan bayrağı aramalar sırasında bulundu. Bunun yanında, Osmanlı silahları ile donanmış kişilerin fotoğrafları bulundu. Bu kişilerin kim oldukları sorulduğunda ise, Kolej

⁹⁸ A. Frank Stone, a.g.e., s.195-196.

⁹⁹ Uygur Kocabaşoğlu, a.g.e., s.198. 1919 yılında açılan okul, 150 öğrenciyle eğitime başladı. Öğrencilerden 72'si Yunanlı, 70'i Ermeni, 7'si Türk ve 1'i de Rus'tur. Bu öğrencilerden 70 tanesi yatılıdır. Stone, a.g.e., s.196.

¹⁰⁰ Ali Tuzcu, a.g.m., s.823-82. Ayrıca bkz. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C. I, s. 16.

¹⁰¹ Necdet Sevinç, a.g.e., s.98.

MERZİFON'DA AMERİKALI MİSYONERLER

çalışanlarından tutarsız yanıtlar alındı. Fotoğraftaki kişilerden dört Ermeni, aramalar sırasında Kolej'de bulunmuş ve tutuklanmıştı. Sonunda elde edilen bilgiler ve belgelere dayanarak altı kişi tutuklandı. Ele geçirilen belgelere ve yapılan tutuklamalara rağmen okulun faaliyetine devam etmesine izin verildi. Fakat Bakanlar Kurulu kararı ile okul, 21 Mart 1921'de kapandı. Sadece yetimhanede kalan 290 Ermeni ve Rum çocuğa bakması için Mr. Campton ve eşi ile Donald M. Hosford adlarındaki üç misyonerin kalmasına izin verildi¹⁰².

22 Mart 1921'de Amerikalı misyonerler, iki kamyon ve altı küçük at arabası ile Merzifon ve Anadolu Koleji'ni terk ettiler. Böylece Anadolu Koleji'nin 35 yıllık macerası sona erdi. Kızlar Okulu'nun faaliyetlerine bir süre için izin verildi. 1938 yılında Türk Hükümeti, Koleje ve tüm mal varlığına el koydu. Kolej, Kara Astsubay Okulu ve 8. Kolordu merkezi olarak Milli Savunma Bakanlığı'na bağlandı ve daha sonra Merzifon'daki Topçu Birliği ve askerî hastahane tarafından 1993 yılına kadar kullanıldı. Şu an, 19 Mayıs Üniversitesi'ne bağlı yüksek okullar tarafından kullanılmaktadır. Bazı binalar ise, halâ boş durmaktadır¹⁰³.

Sonuç olarak Anadolu Koleji, Osmanlı İmparatorluğu zamanında Amerikalı misyonerlerin Anadolu'da kurdukları en büyük misyon okullarından biridir. Misyonerlerin kurdukları bu okullar, imparatorluğun zayıf olduğu dönemde parçalanmasına neden oldu. Misyon okullarında verilen eğitim, Ermenilerin millî duygularını geliştirdi. Misyonerlerin elinde yetişen Ermeni gençleri, bağımsızlıklarını kazanmak için tek yolun isyan olduğuna inandırıldı. Her geçen gün Müslümanlar ile Ermenilerin arasındaki huzursuzluk arttı. Bağımsız Ermenistan hayali ile yaşayan gençler, kısa zaman içerisinde büyük devletlerin desteğini sağlayarak Osmanlı İmparatorluğu içinde Ermeni kitlelerin ayaklanmalarını düzenleyecek olan komitaları kurdular. Bu olayların çıkmasında misyon merkezleri ve misyon okulları ne kadar etkiliyse, devletlerinin imparatorlukta temsilcileri olan konsoloslar da o kadar etkiliydi. Ermeni ihtilal örgütlerinin tertiplemediği ayaklanmalar, her zaman konsoloslardan ve misyon okullarından destek gördü. Bu okullarda, ayaklanmaların plânları yapıldı. Büyük devletlerin ve kapitülasyonların koruması altında olan misyoner okulların çetecileri barındırması, onları koruması kolay oldu.

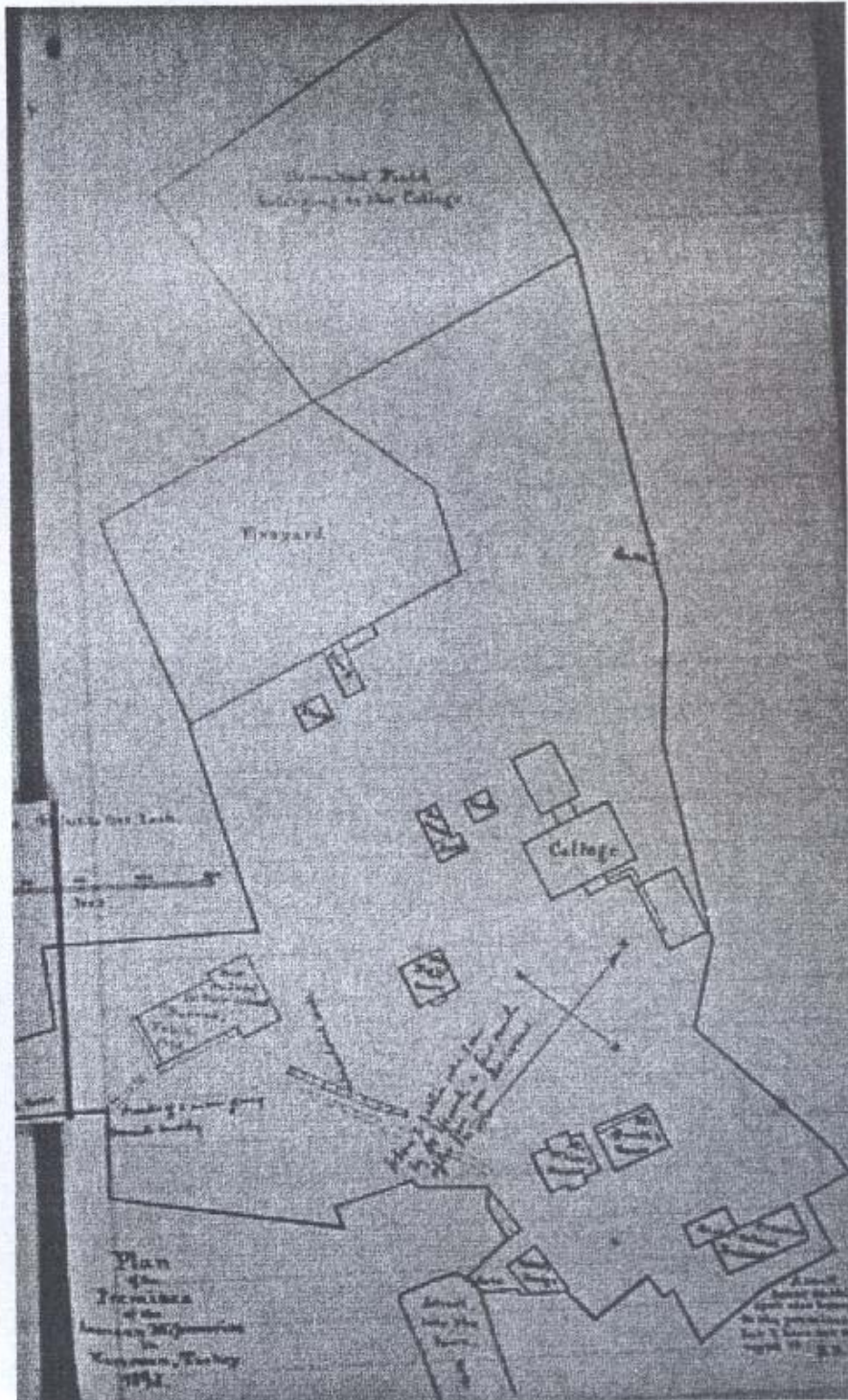
İşte Merzifon'da kurulan Anadolu Koleji de, 1892-1895 yılında Merzifon ve çevresinde çıkan Ermeni ayaklanmalarında merkez olarak kullanıldı ve Ermeni komitacıların barındığı bir üs oldu. Bölgede çıkan ayaklanmalar, her iki taraftan yüzlerce kişinin ölmesine ve insanların acı çekmesine neden oldu. Fakat, bağımsız Ermenistan hayalini taşıyan komitacıların bu hayalleri ise gerçekleşmedi. Bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla, ülke içerisinde kurulan misyoner okulları tek tek denetim altına alınmaya başlandı. Bu okullardan bazıları kapatıldı. Amerikan etkisinin Anadolu'ya iyice nüfuz etmiş olması nedeniyle, Anadolu Koleji

¹⁰² Stone, a.g.e., s. 197-198. Ayrıca bkz. **Pontus Meselesi**, Yayın Hazırlayan: Yılmaz Kurt, Matbuat Matbaası, Ankara, 1922, s.369-373.

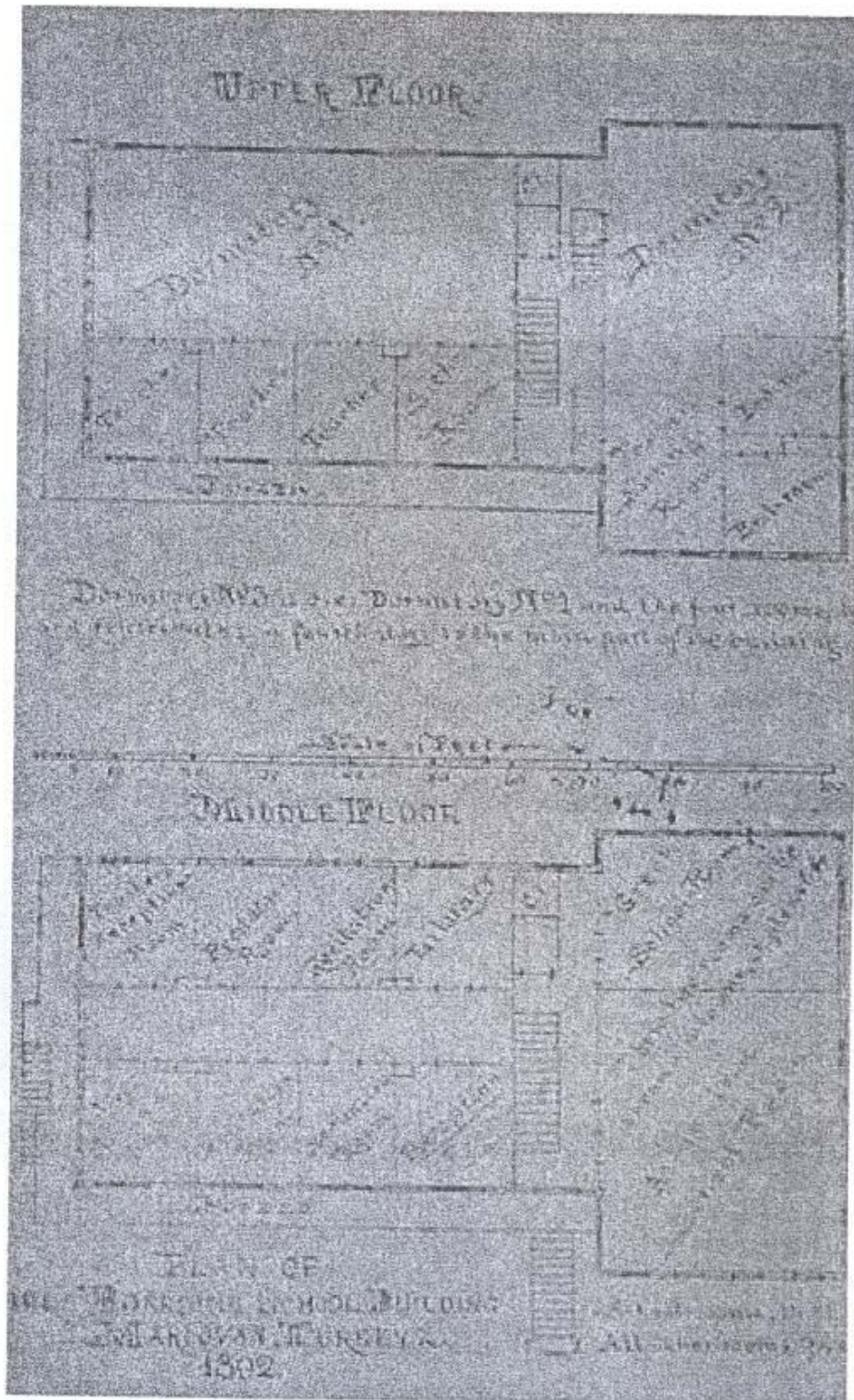
¹⁰³ White, a.g.e., s.101.

DİLŞEN İNCE ERDOĞAN

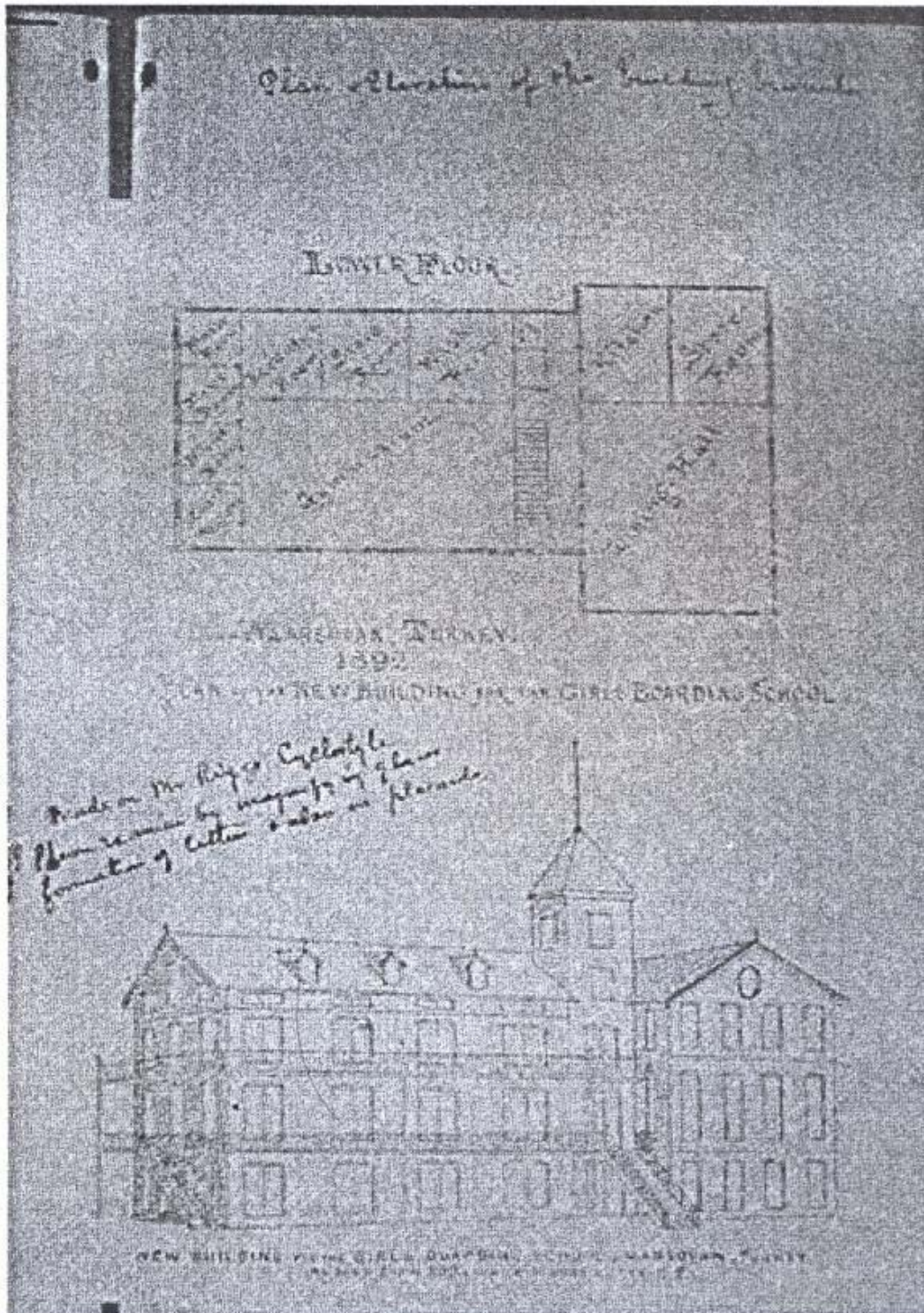
ancak 1921 yılında kapatıldı. Böylece 1863 yılında Merzifon'da başlayan macera, 1921 yılında son buldu.

Okulun Planı 1

Okulun Planı 2

Okulun Planı 3